

Trefort Ágoston önéletrajza.

**Sátoraljaújhely : Kazinczy Ferenc Társaság;
Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár,
1991.
(Kazinczy könyvtár)**

Fordította: Barsi János

**ISBN 963 7241 38 8
ISSN 0237-434 X**

TARTALOM

Trefort Ágoston önéletrajzi feljegyzései az 1817-1859-i időről

Trefort Ágoston önéletrajzi feljegyzései (1817-1859)

A fordító megjegyzései

A szerkesztő utószava

Válogatott irodalom

Trefort Ágoston önéletrajzi feljegyzései az 1817-1859-i időről

Nagyatyám Trefort Ágoston itt következő életrajzi feljegyzéseit - amint az annak egy helyéből is kitűnik - a Békés vármegyei Csabacsüdön írta 1856-ban, és valószínűleg szándékozott azokat naplószerűen folytatni; sajnos feljegyzései már az 1859. évi augusztus 7-ével megszakadnak.

Az egy kulccsal zárható könyvbe írt feljegyzéseket leánya, Edit, özv. gróf Batthyány Ferencné, alig 2-3 év előtt találta meg nagyatyám hátrahagyott iratainak rendezése közben; egynehány egészen intim jellegű (főleg nagyanyám betegségére, továbbá rossz vagyoni helyzetükre vonatkozó) rész miatt nagynéném az eredetit kezétől kiadni nem óhajtja, hogy azonban az egyébként érdekes feljegyzések az utódok számára el ne vesszenek, 1916 tavaszán az említett néhány rész kihagyásával tollba mondta azokat egy írónőnek, s az így készült két példány közül egyet átadott nekem. Sajnos, hogy e napló csak akkor került napfényre, amikor boldogult édesatyám már megírta volt „Visszaemlékezését Trefort Ágostonra”. Egyrészt sok becses anyagot talált volna benne, másrészt egyes részletek, mint pl. Trefort Ágoston szüleinek halála, bizonyára másképp íratlak volna meg.

Kegyelettel s meghatva olvastam eme autobiographiát, amely nagyatyám erős lelkét, friss, minden iránt fogékony szellemét tükrözi, s egyben sorscsapásoktól sokszor látogatott éltét tárja elénk. Az itt-ott pongyola stílus, amellyel íratott, nem esik a munka rovására; sőt ez és az élénkség, amellyel az eseményeket, impresszióit, gondolatait visszaadja, rendkívül közvetlenné teszik az autobiographiát. Olvasása után szinte közelebb éreztem magamhoz nagyapát; meglevenedett előttem alakja - már csak úgy, ahogyan rá, mint gyermek, a 80-as évek eleje óta emlékeztem, - magam előtt látom az ezüstös hajú és körszakállú öregurat, széles vállával, alacsony termetével, élénk szemeivel, fürge mozdulataival, amint derűs kedéllyel beszélgetett a nagyokkal, s velünk gyermekekkel is.

De nemcsak nagyatyám egyénisége és magas állása, hanem a rendkívüli és viharos kor is, amelyben élt, oly érdekessé teszik e feljegyzéseket, hogy hiszem, gyermekeim s azok gyermekei is hasonló érdeklődéssel fogják olvasni és lapozni e jegyzeteket, mint én tettem és teszem azt. Nekik másolom le e feljegyzéseket a nagynéném által nekem átadott példányból, s egyben jegyzeteket fűzök hozzájuk a bennük előforduló személyekről s dolgokról, akikről, vagy amikről én még tudok, vagy nagynénémtől egyet-mást még megtudhattam; megemlítek ezenkívül egyszer oly személyeket s eseményeket is jegyzeteimben, akik és amelyek közismertek ugyan, vagy bármely történeti munkában vagy lexikonban fellapozhatók; - de felemlítésük talán nem árt, s mindenesetre hozzájárul ahhoz, hogy ily módon jobban beleillesszódik nagyatyám alakja, élete a lefolyt nagy eseményekbe, s időkbe.

Őrizzük emlékét kegyelettel és szeretettel!

Budapest, 1918. november havában.

b. Szalay Gábor sk.

Trefort Ágoston önéletrajzi feljegyzései (1817-1859)

1817. február 7-én születtem egy felső-zempléni mezővárosban, Homonnán, ahol apám vármegyei seborvos volt.

Atyám szóbeli közléseiből és egy diplomából, ami más iratokkal együtt elveszett, a családom történetéről szóló ismeretek atyai dédapámig mennek vissza, aki ügyvéd volt, s akit Jánosnak hívtak; s hogy hol? Németországban, vagy Belgiumban, ezt már nem lehet tudni. Azt azonban, hogy így hívták, s hogy ügyvéd volt, egész pontosan tudom atyai nagyapám diplomájából, aki mint orvos jött Magyarországra egy vallon ezreddel, s aki 1773-ban vagy 74-ben még mint fiatalember halt meg Erdélyben. Őt ugyancsak Jánosnak hívták.

Atyám, Ignác, 1770-ben született Eperjesen, ahová anyja, aki egy eperjesi polgárnő volt, férje Erdélyben bekövetkezett halála után fiával és az akkor még fiatal lányával, akit később én is megismertem, s annak két fiával, akiket Királynak hívtak, felköltözött.¹

Atyám a fiatalságát meglehetősen szűkös körülmények között élte le. Az Eperjesen bevégzett gimnázium után seborvostanonc lett, tanulmányait Pesten végezte, 1789-ben már seborvos-magiszter, majd 1800-ban mint vármegyei orvos érkezett Homonnára. Mivel az első felesége 1815-ben meghalt, a következő évben elvette anyámat, Beldovics Teklát, a homonnai harmincadhivatal felügyelősegédjének lányát.

Gyermekkorom (1817-1822)

Erős, egészséges gyermek voltam, míg tíz hónapos koromat el nem hagytam, ám ennek ellenére a második évben megkaptam mindenféle gyerekbetegséget, amik miatt az emberek lemondtak rólam. A harmadik évben egészségem sokat javult, noha mindaddig betegeskedtem, míg a szülői házban éltem. Távoli emlékeim közé tartozik ebből a korszakból anyai nagyapám képe és halála; úgy három éves lehettem akkor, s még ma is elevenen él bennem az a fájdalmas emlék, amit ez az esemény keltett bennem.

Négyéves koromban kezdett el anyám tanulni velem, ám én ezt mint egyetlen gyermek még nagyon unalmasnak találtam, ezért 1822 tavaszán beadtak egy leányiskolába egy bizonyos

¹ Trefort Ágoston leszármazási táblája a mellékleten.

Zsuzsanna kisasszonyhoz. Ez ellen tiltakoztam, hiszen nem akartam leányiskolába járni, s addig nem hagytam a szüleimnek békét, míg 1822 őszén be nem íratlak egy nyilvános elemi iskola első osztályába, ahol az iskolai tanítás november másodikán kezdődött.

1822 nyara lehetett, amikor anyám megszülte második fiát, akit Antalnak kereszteltek, s aki a születése utáni nyolcadik napon meghalt.

Még most is emlékszem a szép holttestre, s arra, hogy milyen keservesen sírtam kistestvérem halálán.

1822 és 1826 között

1822 őszén az elemi iskola első osztályába jártam. A tanító egyúttal kántor is volt, s két segéderőt is tartott, akik szintén oktattak. Az iskolába a fiúk és a lányok közösen jártak; állandóan félelmetes láрма hangzott, és kevés tanulás, de annál több ütleget járt. - Rám tekintettel voltak a tanítók, és nemcsak hogy egyáltalán nem kaptam fenytést, de én lettem az első eminens. A tanítók egyébként egyszerű, jólelkű emberek voltak.

November 23-án léptem a második osztályba, ahol a latin nyelv alapjait tanították. A tanítót Lukásznak hívták, aki igazi lovassági őrmester, egy félőrült valaki volt, mélyen belemerülve az italozásba. Igazi örömmel verte és terrorizálta a gyerekeket. A tanulás az egyes szabályok és a deklinációk könyv nélküli bemagolásából állt. A latin nyelvben ennek ellenére előmenetelt tanúsítottam, mivel apám gyakran beszélt velem latinul, s így sok szót és beszédfordulatot megtanított nekem.

November 24-én léptem a harmadik osztályba, ami megfelelt a gimnázium első grammatikai osztályának. A tanító alacsonynövésű ember volt, aki a gyerekekkel meglehetősen jól bánt. Mivel úgy találták, hogy túl fiatal vagyok ahhoz, hogy a szülői házat elhagyjam, a harmadik osztályt a következő évben újfent megismételtették velem. Hogy a tananyagot úgy fűjtam, mint a „Miatyánkot”, magától értetődött.

Életemnek ebben a szakaszában az anyám iránt való szeretetem és a tőle való függésem egyre jobban elmélyült, míg apámtól mind jobban elidegenedtem. Anyám mélyen érző, s a szó legjobb értelmében vett jámbor nő volt, kinek példájára bennem is kifejlődtek a jámbor érzelmek.

A templom számomra szent hely volt, s imádságaim bensőségesek voltak. Ennek ellenére, s a gyakori lelki felbuzdulások dacára, amikben az atyai házból oly sokszor volt részem, igazi szembenállással viseltetem élethelyzetemmel szemben, s ahhoz, hogy felmérgecsenek, elég volt annyit mondani, hogy lelki emberré kell válnom.

Az egyetlenegy, ami nehézzé tette a gyermekkoromat, az a túlzott féltés volt, amivel vigyáztak rám, egyébként jól ment a sorom. Mindig jólétben éltünk, volt elég barátom is. Nyáron kirándulni jártunk; egyszer Ránkra mentünk fürdőzni, párszor anyámmal Kassára, egyszer apámmal Eperjesre utaztam, ahol meglátogattuk a nővérét.

Név- és születésnapokra, Mikulásra és Karácsonyra mindig látogatónak jártunk, ahol állandóan ajándékokat kaptam.

A homonnaiak közül sokan jártak ki a szabadba madarat fogni, és Király unokafivérem, illetve Ignác húga is itt volt, - mindezek sok örömet okoztak nekem. A szülői házból való tartózkodásom utolsó évében nagy segítségemre volt Csák János, anyai ágon másodfokú unokafivérem, egy bártfai tanácsos fia, aki mint káplán jött Homonnára. Iskola után mindig

nála tanultam a leckét, és nyáron naponta fürödtem vele a Laborban, ami nekem legalább annyira újdonság volt, mint amennyire kellemes, s egészen biztos, hogy nagyon egészséges.

A Kutko házban, ahol a Csáki-féle ügyvédség volt, szintén sok kellemes órát töltöttem el; különösen a fiával voltam nagy barátságban, aki tőlem egy évvel volt fiatalabb.

1825. szeptember 1-jén született meg a testvérem, István, akire apám az összes szeretetét pazarolta; ezért volt nagyon jó, hogy nekem nemsokára mennem kellett az apai házból. Már régebben ajánlgatták a helyeket, ahová beadhattak; így választhattunk Újhely, Ungvár, Kassa és Eperjes között.

Már gyermekként beszéltem szlovákul és németül, s egy kissé magyarul is. Hogy a német nyelvtudásomat tökéletesítsem, beadtak egy német házhoz Eperjesen.

1826-1831

1826. november 2-án anyám elvitt Eperjesre. Az a kevés iskolai ismeret, s az öntudat, amire a gimnáziumban tettem szert, és az utazás öröme okozott, de mégis nagyon nehéz volt anyámtól elválni s nehezemre esett a sok idegen ember közt megmaradni. Ami azonban az itt tartózkodásomat még nehezebbé tette, s ami elvette a kedvem a tanulástól, az az itteni professzorok durvasága, megvesztegethetősége és igazságtalansága volt, amivel a fiúkkal szemben felléptek.

Egyszer megfenyítették, mert a szkedátoromnak² nem adtam egy grosent, aki ezért nekem egy „nes”³ beírást adott. A gimnázium igazgatója, Erney ferences rendházfőnök, szintén brutális, faragatlan pap volt, aki egyszer nekem, ha jól emlékszem, hógolyózás miatt tizenkét pálcát adatott, noha valójában még hó sem volt a kezemben. Minden hibáért, amit az „occupatio”-ban (latin írásbeli gyakorlat) követtünk el, egy ütést kaptunk a szenciával (lénia). S egyáltalán; félelmetes módon püföltek minket. Mindezek ellenére a húsvéti vizsgán a kilencedik eminens lettem.

Nyártól kezdve nagyobb elszántsággal és több szorgalommal fogtam hozzá a tanuláshoz, s így én lettem a harmadik eminens. Ugyanannak a professzornak a keze alatt, s ugyanazon a kosztos fejeztem be az iskola második, harmadik és negyedik osztályát.

Harmadik osztályban jó viszony alakult ki köztem és Kissó István atya közt, aki professzor volt ott. Az első szemeszter folyamán még kétszer lettem megfenyítve, de azután már soha többet.

A tanulásban nagyon szorgalmas voltam, s én lettem a második eminens, és ha a dolgok rendben mentek volna, én lettem volna az első, hiszen az egész iskola elismerte, hogy nemcsak a tantárgyakat tudom a legjobban, hanem a legtehetségesebb tanuló is én vagyok. De a professzor úrnak viszonya volt egy öreg, nyugdíjas kapitány feleségével, s annak a fiának, egy jelentéktelen fickónak kellett az első eminensnek lennie.

Így álltak a dolgok egy nyilvános iskolában: a tanárok megvesztegethetőek voltak, és a rendtartással ellenkező dolgokat is el kellett végezni. Milyenné formálhatták itt a fiúk jellemét és karakterét!

² Prefektusféle, aki a schediára (ellenőrző lapocska) felírta a diákok viselkedését.

³ Azaz nescit (nem tud).

Az iskolai tanulmányaimon kívül még egy protestáns teológustól is tanultam német nyelvtant és helyesírást és vezetésével német fogalmazványokat készítettem. Ebben az időben úgy gondolták, hogy a képzésnek fontos eleme a zene, ezért hegedülni kellett tanulnom. Ez tiszta pénz- és időpocsékolás volt. Egy óra még a legjobb mesternél sem került többre harminc bécsi krajcárnál.

A három iskolai év alatt végig egy bayreuthi születésű német pékmesternél voltam szálláson, akit Friedrichnek hívtak. A család lutheránus és nagyon szigorúan vallásos volt. Az asszony évekkal idősebb és igen okos nő volt, aki ott-tartózkodásom alatt, 1828 nyarán meghalt. A házat még az anya életében két felnőtt lánya vezette, akiket erre alaposan felkészítettek. Ebben a házban gyakorlati példát vehettem a vallási toleranciáról, hiszen sok protestánsval baráti viszonyban voltam. Ebből az időből datálódik ismeretségem Henszlmannal.⁴

A csekély tartási díj ellenére - az első évben 120, a másodikban 160, a harmadikban 140 bécsi forint - nagyon jó ellátásban részesültem.

Mikor már az első nehézségeken túljutottam az iskolában, nagyon kellemesen teltek tanulmányi éveim Eperjesen. A ház első emeletén laktak a vármegyei ügyész, Winkler⁵ fiai, akikkel a szabadidőmet töltöttem. A legbensőségesebb barátom Szepesházy Ferdinánd⁶ volt, aki később huszártiszt lett. Nem múlt el olyan nap, hogy az iskolai időn kívül ne töltöttünk volna el együtt valamennyi időt.

A szünidőket és a húsvétokat mindig Homonnán töltöttem, s jó anyám oldalán mindig nagyon boldognak éreztem magam. Apámat is öröm töltötte el előmenetelem és képességeim láttán. Mivel mind a németben, mind a latinban (amit meglehetősen könnyedséggel beszéltem) eléggé biztos voltam, a magyar nyelv miatt, s részben azért, mert az újhelyi gimnázium sokkal jobb hírű volt, 1829 őszén ide íratlak be rétornak. Ettől kezdve nagyon megnőtt bennem a becsvágy: igen szorgalmasan tanultam, én lettem az első eminens és Ivolensky professzor kedvence; és egyáltalán, egyfajta iskolai nobilitás lettem. A vallás dolgait egyre inkább szabadabban értelmeztem, persze még nagyon titokban.

A következő évben egy valóban kiváló professzorom volt, a piarista Tóth Lajos atya, aki sokat követelt a tanulóktól. Szorgalmam rendkívülien megnőtt: nyáron minden nap már reggel négy órakor a könyvek mellett voltam, télen pedig gyakran fél éjszakákat tanultam. Az első eminensség volt ennek jutalma. Tóth értett ahhoz, hogy a horátiusi ódákat és az Aeneis második könyvét érthetővé és élvezhetővé tegye.

A Somogyi-család, ahol ellátáson voltam, nagyon megkedvelt és lelkiismeretesen gondoskodtak rólam. Így Újhelyen is boldog, kiegyensúlyozott ifjúságot élveztem egészen 1831. június végéig, amikor is kitört a kolera és az iskolát bezárták, s a fiúkat hazaküldték.

⁴ Henszlmann Imre (1813-1888) egyetemi tanár, orvos, műtörténész és régiségbúvár, a magyar műemlékek fenntartása és gondozása körül nagy érdemei vannak. 1843-ban a „Deutsche Vierteljahrschrift aus und für Ungarn” című folyóiratot szerkesztette, amelyben Trefort Ágoston is írt cikket. (lásd később)

⁵ Winkler Sándor

⁶ Szepesházy Ferdinánd (1816-1881) a „Sándor” (jelenleg a 4.) huszárezredben szolgált mint kapitány; a szabadságharcban az osztrákok ellen harcolt, halálra ítélték, de várfogságra kegyelmezték neki. Később több éven át Sáros vármegye várnagya volt. Fia Imre országgyűlési képviselő volt.

Trefort Ágoston sátorallyaujhelyi gymnasiumi bizonyítványai.								
Informatio de Studiosa Iuventute Regii Majoris Gymnasii Sátor-Allya-Ujhelyiensis data Primo Semestri Anni Scholastici 1829/30.								
HUMANITATIS		ANNO		PRIMO		STUDIOSI		
Numerus	Cognomen, Nomen, Aetas et Religio	Gens, Seu Natio, Locus Natalis et Comitatus	Pater, vel Tutor, aut Curator, ejus Conditio et Habitatio	An Stipendiatus	Classis Morum	Classis ex Doctrina Religionis	Classis ex Studiis Latinis	Classis ex Lingua Hungarica
30.	Trefort Augustinus, natus 1817, 9 ^o Febr. R. Cath.	Hungarus Homonna Comit. Zempliniensis	Pater Ignatius Chirurgus ibidem	non	primus	E. 2.	E. 1.	E. 4.
Informatio de Studiosa Iuventute Regii Majoris Gymnasii Sátor-Allya-Ujhelyiensis data Secundo Semestri Anni Scholastici 1829/30.								
Numerus	Cognomen, Nomen, Aetas et Religio	Gens, Seu Natio, Locus Natalis et Comitatus	Pater, vel Tutor, aut Curator, ejus Conditio et Habitatio	An Stipendiatus	Classis Morum	Classis ex Doctrina Religionis	Classis ex Studiis Latinis	Classis ex Lingua Hungarica
31.	Trefort Augustinus, natus 1817, 9 ^o Febr. R. Cath.	Hungarus Homonna Comit. Zempliniensis	Pater Ignatius Chirurgus ibidem	non	primus	E. 1.	E. 1.	E. 3.
Informatio de Studiosa Iuventute Regii Majoris Gymnasii Sátor-Allya-Ujhelyiensis data Primo Semestri Anni Scholastici 1830/31.								
HUMANITATIS		ANNO		SECUNDO		STUDIOSI		
Numerus	Cognomen, Nomen, Aetas et Religio	Gens, Seu Natio, Locus Natalis et Comitatus	Pater, vel Tutor, aut Curator, ejus Conditio et Habitatio	An Stipendiatus	Classis Morum	Classis ex Doctrina Religionis	Classis ex Studiis Latinis	Classis ex Lingua Hungarica
23.	Trefort Augustinus, natus 1817, 7 ^o Febr. R. Cath.	Hungarus Homonna Comit. Zempliniensis	Pater Ignatius Chirurgus Cottus hab. ibidem	non	primus	E. 1. sub. clausula	E. 1. sub. clausula	E. 1. sub. clausula
Informatio de Studiosa Iuventute Regii Majoris Gymnasii Sátor-Allya-Ujhelyiensis data Secundo Semestri Anni Scholastici 1830/31.								
Numerus	Cognomen, Nomen, Aetas et Religio	Gens, Seu Natio, Locus Natalis et Comitatus	Pater, vel Tutor, aut Curator, ejus Conditio et Habitatio	An Stipendiatus	Classis Morum	Classis ex Doctrina Religionis	Classis ex Studiis Latinis	Classis ex Lingua Hungarica
24.	Trefort Augustinus, natus 1817, 7 ^o Febr. R. Cath.	Hungarus Homonna Comit. Zempliniensis	Pater Ignatius Chirurgus Cottus hab. ibidem	non	primus	E. 1. sub. clausula	E. 1. sub. clausula	E. 1. sub. clausula

1830 augusztusában a féléves vizsgáimra készültem, amikor a júliusi forradalom⁷ híre Újhelyre is eljutott. Sokat emlegették La Fayette-et⁸, de köreimben senkinek sem voltak pontos értesülései a történekről, s így az semmilyen befolyást nem tett rám; ezzel szemben a lengyel forradalom⁹ igazi szenzáció volt a számomra, s a fiúkkal együtt nagy érdeklődéssel vetettük magunkat a hírek után, s nagy rokonszenvet éreztünk a lengyelek ügye iránt.

1830 nyarán iktatták be Zemplén vármegye főispánjának Mailáthot,¹⁰ a későbbi kancellárt. Ez nagy ellenállást okozott, s ebből az alkalomból láttam először Kossuthot¹¹ ott, aki fekete magyaros ruhában és piros cipőben állt ki beszélni; feltűnően elegáns férfi volt, s beszédtehetsége sokoldalúan megmutatkozott.

⁷ A júliusi forradalom Párizsban a X. Károly király által kiadott négy „ordonance” (rendelet) miatt tört ki 1830. július 27-én, s a Bourbonokat trónjuktól megfosztotta. Röviddel az Orleans házbeli Lajos Fülöpöt kiáltották ki királlyá.

⁸ Maria Jean Paul marquis de La-Fayette (1757-1853) francia tábornok és államférfi; 1830. VII. 29-én a nemzetőrség parancsnokságát vette át és a párizsi városházán ő fogalmazta a „júliusi programot”, amelyet aztán az Orleans házbeli Lajos Fülöp elfogadott.

⁹ Lengyelország felszabadítását célzó forradalom, amely 1830. november 30-án tört ki Varsóban és csak a következő ősszel nyert az orosz fegyverek végleges győzelme által befejezést. Röviddel utána bekövetkezett a kongresszusi lengyel királyságnak orosz tartománnyá nyilvánítása.

¹⁰ Gróf Majláth Antal (1801-1873) v. b. T. T. (valóságos belső titkos tanácsos) Zemplén vármegye m. főispánja.

¹¹ Kossuth Lajos (1802-1894)

1831 -1835

1831 június vége táján Homonnára érkeztem: szüleim egészségesek voltak, még nyoma sem volt a betegségnek, noha a nyugtalanító hírek nyomán egyfajta általános levertség és depresszív nyugtalanság már érezhető volt. Július 12-én jelentkezett szomszédságunkban az első kolerás megbetegedés; a beteg meghalt, s ettől szegény anyám annyira megrettent, hogy ágyának esett. Egy napra rá hányni kezdett és hasmenést kapott; úgy tűnt, hogy krónikus gyomorgörcs lépett fel, ami az előző nyáron is éppen így megkínozta anyámat. Apám orvosi körúton volt a határszélen (Krajna)¹², oly szerencsétlenül esett el, hogy a jobb vállban eltört a kulcsontja. Erős fájdalmak közt tért haza. Nehéz órák vártak rám. Anyám állapota nem akart jobbra fordulni. A környéken 2500 ember esett a kolera áldozatává, naponta 35-40-en. Atyám kedélye egyre rosszabbá vált, s az volt a meggyőződése, hogy sem ő, sem anyám nem fogja túlélni ezt a katasztrófát. Könnyek közt dicsérte anyám jó tulajdonságait, engem a lehetséges veszteségre felkészített, s azt mondta, hogy mindkét szülőm halála esetén azonnal forduljak Csáky Petronella grófnőhöz¹³, aki neki megígérte, hogy ebben az esetben fiai gyámságát elvállalja.

Apának álmatlan éjszakái voltak a fájdalom miatt, anyámnak úgyszintén, s én éjszakákon át virrasztottam betegágyuk mellett. Július 28-án reggel kilenc óra tájban tört ki atyámon a kolera iszonyú görcsök között. Dél tájban már öntudatán kívül volt, és 4 órakor már mint halott került fel Szent Mihály lovára! Anyám a szomszédos szobában feküdt, és éppen egy könnyebb napja volt: mi azt mondtuk neki, hogy apa nincs jól és ágyban kell maradnia. Délután mégis megérezte a félelmetes igazságot és egyszerre csak ezt mondta: „Ő, ti elhallgattatok előlem, de én mégis tudom; ő halott!” és könnyekre fakadt. Semmi sem indokolta, hogy továbbra is elhallgassuk az igazságot, így megmondtam neki, s kértem, hogy legyen nyugodt, hogy megmaradhasson nekünk. Ekkor úgy tűnt, mintha mégis megmaradna, mivel az éjszakája nyugodtabb volt; reggel levest kívánt, ami már több mint nyolc napja nem történt meg, de mindez már csak egy utolsó fellángolás volt; 11 óra tájban görcsök rohanták meg, s fél egyre már halott volt! Ki tudná fájdalmamat, kétségbeesésemet leírni! Azt gondoltam, ezt nem fogom túlélni! Mégis túléltem, s jöttek még újabb félelmek, újabb rémületek, újabb fájdalmak!

A parasztfelkelés¹⁴ két mérföldnyire innen tört ki, s félelmetes öldöklés kezdődött. Hasonló sors várt volna ránk is, s biztos utol is ért volna minket, ha a kassai katonaság csak huszonnégy órával is később érkezett volna meg.

¹² Krajna (szláv szó = határszél) Zemplén megye északkeleti része, amely Szinnánál kezdődik s a megye északkeleti határa (Ung megye) felé húzódik; főbb helyei: Nagypolány (rég neve: Polyona), Zellő (Zuella), Méhesfalva (Pcsolina), Kispereszlő (Priszlop), Juhászlak (Runyina), Harczos (Zboj), Utczás (Ulics), Czirókaófalú (Sztarina), stb.

¹³ Gr. Csáky Petronella (1788-1861) csillagkeresztes hölgy, Csáky János főispán, koronaőr, országbíró leánya és neje Csáky Antalnak (1784-1863), Szepes vármegye örökös főispánjának. Nemes, fennkölt lelkű nő volt, „az árvák anyja”, ahogy hívták, aki szerencsétlen házasságáért mások bajainak, bánatának enyhítésében keresett kárpótlást. Eleinte Homonnán lakott, ahol sok családot segélyezett; itt ismerte meg Trefort Ignácot, aki orvos lett, és ennek gyermekeit. Később Sopronban élt és elnöke lett az ottani nőegyletnek (Ödenbürger Frauenverein zur Erziehung verwaister und mittelloser Offizierstöchter). Hosszabb betegeskedés után vorderbrühli (Bécs mellett) falusi lakásában halt meg 1861. I. 9-én, s a hinterbrühli sírboltba temettetett.

¹⁴ A parasztfelkelés az úri osztály és az orvosok ellen irányult, mert a kolera elleni intézkedéseket félremagyarázva, az a hiedelem terjedt el a parasztok között, hogy ezek által nem megmenteni, de elpusztítani akarják őket.

Közben a hetvenéves nagymama, ahol akkor laktunk, megbetegedett és augusztus 7-én meghalt. Atyám 60., anyám 40. évében volt. Béke poraikra!

A fertőzéstől való félelem miatt szeptembertől fogva teljesen elzárkóztunk mindenkitől. Én és hatéves testvérem három szolgálával mindenkitől elzárkózva éltünk a szülői házban, mint egy lakatlan szigeten.

Közben írtam Csáky grófnőnek, aki egy percig sem tanakodott azon, hogy gyámságunkat elvállalja-e. De ő ekkor nem volt még itt, csak szeptember 20. körül jött Homonnára.

A vármegyei tisztviselő hivatali gyámot rendelt ki számunkra Füzessey Dániel személyében, majd javainkat összeírták, ingóságainkat árverésre bocsátották, és mindenünket átadták hivatali gyámunknak. Füzessey elvitt magával Varannóra, ahol a statáriális bíróság a fellázadt parasztokon ítélkezett. Ez félelmetes vérbíróság volt, ahol nem jogról és igazságról, hanem bosszúról volt szó. Jelen voltam Mernyik¹⁵ mellett egy kilenc paraszton végrehajtott ítéletvégrehajtáson. A hóhérjelenet olyan félelmetes benyomást tett rám, hogy még mielőtt a harmadik szerencsétlent felakasztották volna, szinte belebetegedve gyalogoltam vissza Varannóba.

Az iskolai év akkor október 15-én kezdődött. A grófné Hegyaljára utazott szüretre. Én is a hasonló gyógymód végett dr. Attomyrrel Poklosra utaztam, majd Egerbe, ahol a filozófiai kurzus első évét befejeztem.

A megszokott tanulási módszeremmel nagyon szorgalmasan tanultam, s így minden stúdiumban első eminens voltam. A kapcsolat köztem és a grófnő közt olyan volt, mint egy jóakaró, rendes gyám és gyámság alatt álló közt lenni szokott. Az iskolai szünetet nála töltöttem el Homonnán. A kéthónapos együttlét alatt nagyon közel kerültünk egymáshoz, s kapcsolatunk egyre inkább olyanná vált mint anya és gyermeke közt.

1832. októberében első alkalommal utaztam Pestre, hogy a filozófia második évfolyamát elkezdjem. Az igény a tudásra, magam kiművelésére, s általuk egyfajta karrier elérésére nagyon erős volt bennem. Tananyagon kívül nagyon behatóan tanultam a francia nyelvet, s rövid időn belül jelentős eredményeket értem el benne; foglalkoztam természettörténettel, geográfiával, általános világtörténettel, úgyhogy éjjel után két-három óráig rendszeresen fenn voltam.

Nyáron úszni tanultam. A tíz hónap alatt állandóan kimerültnek éreztem magam, mindemellett egészségesnek és tettekre késznek néztem ki. Mégis nagyon jól tett, hogy a szünidőben otthagytam Pestet.

Ekkor láttam első alkalommal az Alföldet, mivel Csáky grófnővel Pestről kiindulva leutaztunk Bihar vármegyébe. Lovasszekérrel értünk Apátiba ötödnapra, s a legpiszkosabb fogadóban éjszakai szállást vettünk.

Ez a szünidő 1833 nyarán nagyon nagy jelentőségű volt fejlődésemre. Értelmem és felfogásmódom egészen új irányt vett és ideális lendületet kapott. Az erkölcsösség és a szabadság eszméje feléledt bennem, képzelőerőm élénkké vált, szívem acélosan kezdett verni. Leírhatatlan bensőséggel és tisztelettel csüggttem Csáky grófnőn, aki ezt a legteljesebb mértékben megérdemelte.

Jogi tanulmányaim első évében dr. Müller Gottfriednél laktam, akinek társasága jó hatással volt rám: elkezdtem angolul és olaszul tanulni. Ekkortájt kezdtem el sokat olvasni, s ebben a korban minden egyes könyv egy-egy igazi esemény a fiatal emberek fejlődésében.

¹⁵ Mernyik jelenlegi neve: Merészpatak.

A francia forradalom története Mignet-től az első francia olvasmányom volt: s egyáltalán; ez volt a francia forradalom első módszeres ábrázolása, amit olvasni kezdtem. A benyomás nagyszerű volt. Ehhez társultak a természetjogi stúdiumok, Rousseau és Voltaire írásai, az utazás az Egyesült Államokba, Schiller művei.

Kialakult politikai látóköröm, ami éles ellentmondásban volt a fennálló renddel, s ezzel egyidejűleg bensőségesen lelkesedtem a nemesért és a szépért. Bepillantást nyertem mind a magyar közjogi felfogásba, mind Ausztria és hazám politikai berendezkedésébe. Hogyan fogadhattam volna szimpátiával azokat a privilégizált állapotokat, amiket csak a nemesség élvezett?

Az 1833 októberéből 1834 augusztusáig tartó tíz hónap jelentős időszak volt a fejlődésemben. Csáky grófnő ebben az időben utazott el a lublói fürdőbe¹⁶, s én a vizsgák letétele után szerettem volna ott felkeresni őt.

Sok törődés után érkeztem meg a többi utazóval negyednapon Kassára, ahonnan gyalogosan keltem át a Szepességen Tátrafüredre¹⁷, majd onnan a lublói fürdőbe. Most először láttam ezt a nagyszerű természetet, s annak ellenére, hogy túlságosan is kevés pénzem volt, s csak néhány darab fehérneműt hoztam magammal, s a Lublóban lehullott sok eső miatt igen szánalmas állapotba kerültem, rengeteg élményben volt részem, hiszen nemcsak a fiatalságot és az egészséget éreztem magamban, hanem az ideák egész sokaságát, s számtalanszor elmondtam magamban a rousseau-i mondást: „le corps n'est que le serviteur de l'ame, il faut qu'il obeisse.” (A test nem a lélek szolgája, hanem annak kell alávetni)

Lublóból még egy kis kirándulást is tettem Gölnitz felé, majd Csáky grófnővel Kassán át elutaztam Mádra¹⁸, ahol hosszabb időt töltöttem el.

Októberben újra visszatértem Pestre, és engedéllyel bár, de az egyetemen a még hátralévő két évnyi jogstúdiumot privát úton egy év alatt abszolváltam. Elegem lett az iskolából; szabad akartam lenni, s ki akartam lépni az életbe. Ezért a jogi tanulmányokat már csak mint mellékeket kezeltem.

Elkezdtem Shakespeare-t és Gibbont olvasni, lovagolni és vívni tanultam, s csak a vizsga előtt szenteltem kevéske időt az illető tananyagra. A politikai tudományokat, amit akkortájt az egyetemen Tipula professzor egy szörnyű kéziratból adott elő, 10 nap alatt áttanulmányoztam, persze éjjel s nappal amellet ütem, és a vizsgát nagyon jól tettem le. Mivel elhatároztam, hogy az iskola után valamiféle karriert érek el, de semmi lehetőség nem állt előttem nyitva, ami megfelelt volna az én igényeimnek, s mivel egy nyughatatlan szerelem gyötört, s gyakran szenvedtem fejfájástól, időnként valódi melankólia vett rajtam erőt. A gondolat, hogy Amerikába kivándoroljak, egész bensőmben eluralkodott. Ennek hatása alatt kirándultam Bécsbe, ami nagyon jól tett nekem.

Egy új terület, a kultúráé, csak most nyílt meg előttem, s nagy élvezettel tekintettem meg a festménygyűjteményeket a Belvedere és a Liechtenstein-palotában.

Pozsonyban láttam az országgyűlést: a rendezetlen, lármás rendezvény nem tett rám kedvező benyomást. A gőzhajózás akkoriban még gyermekkorát élte, szerfelett örültünk, amikor másodnap 5 óra tájban Pozsonyba érkeztünk. Onnan egy bérkocsival Bécsbe utaztunk; az utazás egy egész napig tartott.

¹⁶ Lubló: fürdő Szepes megyében.

¹⁷ Tátrafüred, Szepes m.

¹⁸ Zemplén megyében.

Az ideutazáskor volt a hajón két amerikai és egy angol is, akkoriban még nagyon ritka jelenségek Magyarországon, ezért általános érdeklődés irányult feléjük, s mivel én tudtam annyit angolul, hogy magamat megértessem velük, előkelőséggé váltam a hajón. Ezen az úton ismertem meg Pulszkyt és a nagybátyját, Fejérváryt.¹⁹

Üres erszénnyel, de mégis megelégedve tértem vissza, s felkészültem a vizsgára a magyar magánjogból. Miután letettem a vizsgát, augusztus elején Csáky grófnővel Vácon, Selmecbányán, Besztercebányán és a Sturetzen²⁰ át elutaztam Árvába, onnan Szepesbe a lublói fürdőbe. Nyolc napi ott-tartózkodás után elmentem Krakkóba, onnan Lembergbe, majd Vereckén és Munkácson át visszatértem Homonnára.

Szeptember elején elutaztam Csáky grófnővel Debrecenen keresztül Bihar vármegyébe, később ott voltam a mádi szüreten, ahol Pulszkyval újra találkoztam, s részt vettem néhány mádi bálon is.

Úgy döntöttem, hogy a telet mint patvarista²¹ töltöm el Homonnán, s tavasszal egy nagy utazásba vágok bele. Mivel kedélyem mindegyre komorabbá vált, Csáky grófnő nagyon bölcsen azt tanácsolta, hogy vagy menjek el Pozsonyba az országgyűlésre, vagy pedig mint jurátus²² menjek Eperjesre a Kerületi Táblához. Én az utóbbit választottam és a télen még Homonnán maradtam anélkül, hogy jogi képzésemet előmozdítottam volna. Ezzel szemben Pulszkyval elmélyült a barátságom: közösen olvastuk Byront és mindketten készültünk arra a nagy európai utazásra, amit együtt szándékoztunk megtenni.

Ekkor ismerkedtem meg Victor Hugo, Dumas és más modern francia író írásaival is. Sokat foglalkoztam Goethével és Heinével: ez utóbbi vitathatatlanul jótékony befolyással volt akkori érzésvilágomra. Kezdtem beteges szentimentalizmusomból kikeveredni, és amikor Eperjest elhagytam és 1836. márciusában Homonnára érkeztem, hogy a nagy utazás előtt elbúcsúzzam, s némi pénzt is szerezzek, egészen magamhoz tértem és felbátorodtam.

1836

Szép tavaszi időben utaztam Kassára április 3-án, onnan delizsánsszal (postakocsi) Pestre, majd onnan 24 órás időzés után Bécsbe. Május 9-ig maradtam Bécsben, mivel sok utánajárásba került, amíg megkaptam az útlevelet.

Május 9-én igen nagy lelkesedéssel utaztam Prágába gyorskocsival, majd Tepliczén át Drezdába, Lipszébe, Berlinbe, Hamburgba, ahol be kellett volna hajóznom Anglia felé. Ekkor arra gondoltam, itt volna a legjobb alkalom, hogy láthassam Északot. Ezért elmentem Lübeckbe, majd onnan gőzhajóval Pétervárra, onnan Moszkvába, majd vissza Finnországon és a balti tengeröblön át Stockholmba, majd Göteborgból Koppenhágába, Lübeckbe, végül Hamburgba.

¹⁹ Pulszky Frigyes (1814-1897) politikus és archeológus, 1848-ban magyar külügyi államtitkár, később képviselő, majd a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója lett. Nagybátyja, Fejérváry Gábor (1781-1851) archeológus volt.

²⁰ Határhegy Zólyom és Liptó megyék között, Besztercebányától északra; 1069 méter magas.

²¹ Patvarista = törvénygyakorló, azaz ügyvéd mellett jogot tanuló ifjú.

²² Jurátus = joggyakorló.

Augusztus 2-án Londonban voltam: Angliában, ahol számos körutat tettem Edinburgh-tól Glasgow-ig. Két hónapig maradtam ott, akkor New York felé akartam behajózni, de az amerikai láz elmúlt rólam, s az utazást tavaszra halasztottam. Október elején Hollandiába és Belgiumba mentem, azután a Rajnán felfelé menve Mainzba értem. Meglátogattam Frankfurtot, Mannheimet, Heidelberget, Stuttgartot, Karlsruhe, Strasbourgot, majd a postajáráttal november elején Párizsba érkeztem. Itt nemcsak jól éreztem magam, hanem sok mindent láttam és sokat tanultam. Ahelyett azonban, hogy a telet itt töltöttem volna, s tavasszal Amerikába utaztam volna, amire Csáky grófnő is nagyon biztatott, s ami kétség kívül a legésszerűbb lett volna, beteges vágyakozás kerített hatalmába, és körülbelül december 18-án elutaztam Lyonba, azután a Rhone-on fel Arles-ba, ahol a Karácsonyt is ünnepeltem, azután Nimes-be, Montpellier-be, majd Aixon keresztül egy hirtelen beállott nagy hidegben Marseilles-be. Innen gőzhajóval Genovába, Milánóba, Velencébe, majd Trieszten át haza. 1837. február 7-én, a húszadik születésnapomon érkeztem meg Pestre.

1837

Ez az utazás rendkívüli módon jó hatással volt rám, elősegítette érésemet, és évekkel öregbített. Mint ifjanc mentem el, s mint férfi jöttem meg. Gyakorlati érzékem kifejlődött, s nemcsak látóköröm tágult, de külső megjelenésem is finomodott, és megtanultam megérteni a világot és az embereket. Eddigi kapcsolataimat felújítottam, s beláttam, hogy ebben kell önmagunkra találni, s felhagytam azzal, hogy álmodozó legyek.

Bevezettek a pesti életbe, felvettek a Kaszinóba, ahol sokat olvastam és sok kellemes órát töltöttem el, és sok, már meglévő kapcsolatomat és ismeretségemet újítottam fel.

Nem sokkal erre jurátusnak mentem, hogy az ügyvédi cenzust (záróvizsga) letehessem. Most jött el az idő, hogy eldöntsem, milyen élethivatást válasszak, de az ügyvédi hivatással szemben határozott fenntartásaim voltak; ám mivel mégis ki akartam lépni az életbe, nem maradt más hátra, mint állami szolgálatba lépni.

Áprilisban mint fogalmazó gyakornok léptem be a Magyar Királyi Kamarához, s Budán, a Sándor-féle házban²³ vettem ki egy lakást, ami a Serényiéké²⁴ alatt volt, s ekkortól datálódik a barátságunk.

²³ A Sándor-féle ház Budán a mai miniszterelnöki palota.

²⁴ Serényiék: gróf Serényi János (1776-1854) kamarás, bányatanácsos és neje báró Eötvös Aloisia (1791-1862). Több gyermekük volt, így Zsigmond (sz.: 1814), László (sz.: 1815) - Bélának, a volt földművelésügyi miniszternek atyja -, Gábor (1817-1866) stb. László volt Trefort Ágoston barátja.

A mechanikus irodai munka nem nagyon tetszett nekem, még kevésbé azok az emberek, akikkel dolgozom volt itt. A hivatal napi öt óránál nem vett el tőlem többet, a többi megmaradt számomra, s kellemben és hasznosan töltöttem.

Nagyon sokat olvastam és tanultam: Thiers és Guizot történelmi munkái nyitották fel a szememet a történelem lényegére. Ősszel letettem a záróvizsgát (ügyvédi).

Marcibányi Liviusz²⁵ házában ismerkedtem meg Eötvös Pépivel.²⁶ Dénessel²⁷ már korábban ismertük egymást. Serényi volt az, aki bevezetett Eötvösék-nél. Ekkortól datálódik ismeretségem Ecksteinékkel²⁸ is. Ebben az évben írtam az első esszét, amik a „Társalkodó”-ban jelentek meg: így a „Szent Lázár szigete Velencében”-t, a „Moore költeményé”-t és az „Eckermannék”-ot.

1838

Leszámítva azt a hathetes szabadságot, amit sajnos nagyon betegen töltöttem el Homonnán, és azt a kirándulást, amit Fechtiggel és Serényivel tettem a Balaton mellett fekvő Lengyeltótiiban, Fechtig szüleit meglátogatandó, az egész évet Budán és Pesten töltöttem. Télen átmenetileg béreltem egy szállást Pesten.

Ebben az évben is sokat tanultam, s elkezdtem nemzetgazdasággal és pénzügyekkel foglalkozni. Kellemes egzisztenciát mondhattam volna magaménak, ha nem éreztem volna magam társasági értelemben véve magányosnak, s ha egy előnyösebb állásba segítettek volna.

Budán és Pesten akkoriban csak egyetlen egy társaság volt, a magas arisztokráciáé, amely hihetetlenül magas követelményeket támasztott, akárcsak napjainkban. Úgy alakult, hogy az összes barátom és ismerősöm ebből a körből való volt. Noha igényeltem volna a társasági élet örömeit és mozgalmasságát, túl büszke voltam ahhoz, hogy magamat oda becsempésztsem.

²⁵ Marcibányi Liviusz Mártonnak, Szerém megye követének és gróf Grochowsky Jozefának fia, meghalt Kameniczen 1850-ben. Valószínűleg a Dísz téren a jelenlegi honvéd szobor mögött állott egyemeletes Marcibányi-féle házban lakott.

²⁶ Bárá Eötvös József (1813-1871). Trefort Ágoston későbbi sógora.

²⁷ Bárá Eötvös Dénes (1817-1878). Eötvös József öccse.

²⁸ Neves orvoscsalád; János, egy. tan (1761-1812) és Ferenc, egy. tan. és rektor (1769-1833) fivérek. Ez utóbbinak leánya Anna (1801-1843), Rosty Albertnek (1779-1847), Békés megye alispánjának felesége. Ezek leányát, Ágnest (1825-1913) vette nőül bárá Eötvös József, második leányukat, Ilonát (1826-1870) Trefort Ágoston és a harmadikat, Annát (1828-?) gróf Amadei Rudolf (1814-1898), később Bukovina helytartója. Fiuk, Pál (Pablo) (1830-1874) nem nősült.

A kaszinó báljaira, ami igazából semleges rendezvény volt, eljártam, habár túl kevés nőismerősöm volt.

Meghívást nyertem Festeticsékhez és Eötvösökhez²⁹, s Wrederékhez, de mindennek volt egyfajta keserű mellékíze, túlságosan elszigeteltnek éreztem magam mindenütt. Az Eötvös-féle házban aztán sok kellemes órát töltöttem a késő őszi folyamán, különösen Pepivel, aki akkoriban sokat betegeskedett és hosszabb időt töltött Pesten.

1839

Ezen a télen teljesen elzárkóztam a társasági élettől. Egyetlen bálon vagy estélyen sem jelentem meg, de a legbizalmasabb barátságban voltam Prónay Istvánnal³⁰, Ribordyval³¹, dr. Ruppall³²; sok szó esett köztünk a művészetekről, s mivel utazásaim alkalmával a múkincseket nem csak igazi élvezettel szemléltem, de művészettörténetet is tanultam, sokszor gondoltam arra, hogyan tehetnék valamit is nálunk a művészetekért.

Ekkor jutott eszembe a gondolat egy műegyletről. Írtam erről egy jó tanulmányt, ami a lapokban magyarul is és németül is megjelent. Nemsokára igény jelentkezett egy Pesten létrehozandó egylet³³ alapítására. A gondolat visszhangra talált, és sikerült az ügyet életre keltenem.

Ez volt az első jelentkezésem a társadalmi közéletben. Nagy igyekezettel vittem az ügyeket, sok új kapcsolatot építettem ki, többek közt Dessewffy Auréllal³⁴, Jósikával³⁵ és még sokan másokkal is. Ebben az időben Széchenyi³⁶ felfigyelt rám, s én is megismertem őt.

A barátságom Pepivel mindegyre bensőségesebb lett, hasonlóképpen Szalayval³⁷ is, akit már, mint Lukácsot³⁸ is, az előző évben megismertem.

²⁹ Bárá Eötvös Ignác (1786-1851) v. b. T. T. (valóságos belső titkos tanácsos) Sáros megye volt főispánja, magy. kir. udv. alkancellár és tárnokmester, neje gróf Lilien Anna (1786-1858): Eötvös József szülei.

³⁰ B. Prónay István (1817-1892), neje gróf Nádasdy Anna - Trefort ifjúkori barátja, ki később igen visszavonultan élt Acsán, Pest mellett. Kaulbachné írt róla igen szépen egy gróf Csáky Albinhoz írt levelében.

³¹ Louis Ribordy társalkodó volt a báró Eötvös és Prónay családoknál; műveltsége, modora kedvelté tették e családoknál és ismerőseiknél is. Szalay László is nagyra becsülte. Később hazájába, Svájcba tért vissza, Sionban telepedett le és alapított családot, összeköttetéseit magyar ismerőseivel azonban továbbra is fenntartotta.

³² Valószínűleg dr. Rupp János (1808-1881) orvosdoktor.

³³ A Pesti Műegyletet 1839. november 10-én alakították meg; az első évben Trefort Ágoston volt az elnöke, s Szalay László a titkára.

³⁴ Gróf Dessewffy Aurél (1808-1842) a Magyar Tudományos Akadémia lev. tagja, a konzervatívok (kormánypártiak) egyik vezére a főrendi házban; 1841-ben alapított lapjában, a „Világ”-ban élesen támadta politikai ellenfelét, Kossuthot.

³⁵ Bárá Jósika Miklós (1796-1865) költő és regényíró, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Kisfaludy Társaság első elnöke.

³⁶ Gróf Széchenyi István (1792-1860), a legnagyobb magyar.

A nyáron írtam egy kis tanulmányt az oroszországi zsidókérdésről Szalay „Themis”-ébe.³⁹ Egyre többször nyúltam a jogi irodalom kérdéseire. Az „Árvízkönyv”-ben⁴⁰ néhány cikk jelent meg tőlem Oroszországról. Nagy érdeklődéssel olvastam el ebben az évben Ritter „Erdkunde”-ját, s több más könyvet Indiáról, s közel voltam ahhoz, hogy a szanszkrit nyelv tanulására adjam a fejem.

Áprilisban Pepivel Sályban⁴¹ voltam, ahol elszántuk magunkat egy negyedéves folyóirat kiadására. Ezen az utazáson történt, hogy beszédbe elegyedtünk a házasságról is, s ő azt mondta nekem, hogy feleségül kellene vennünk a Rosty-családból származó két lányt.

Akkor még nagyon keveset tudtam a Rosty-családról; igaz, tudtam arról, hogy Ecksteinékkal rokonságban vannak, s tudtam még a papa zeneszeretetééről is, de mivel Pepi mind a lányokat, mind a családot nagyon dicsérte, úgy gondoltam, meg kell fontolni a dolgot.

Nem sokkal erre ismeretségbe kerültem a papával, s éppen egy, a Műegylet által tartott árverésen láttam a lányokat is, akik még nagyon fiatalok, noha igen csinosak voltak. A nyár folyamán a negyedéves folyóirat terve is beérett, melynek első száma vagy december végén, vagy nem sokkal rá az új év elején jelent meg „Budapesti Szemle”⁴² néven.

Szeptemberben Szalayval Sályban voltunk Pepinél, ahol megírtam „Az anyagi érdekekről” című értekezésemet a Szemlének. Szalay a Kollárról⁴³ tartandó akadémiai beszédén dolgozott, Pepi pedig a Kölcseyről szóló emlékbeszédét⁴⁴ írta meg.

Budára visszatérve eldöntöttem, hogy hivatali pályafutásomnak véget vetek. Két évi szolgálati idő után tiszteletbeli fogalmazói állást töltöttem be, s közben megbizonyosodtam arról, hogy ez a szolgálat tőlem nagyon idegen, ellentétes érdeklődésemmel, s egész egyszerűen kimaradtam a hivatalból.

December vége felé Pestre jött Liszt Ferenc⁴⁵, a fiatal zongoravirtuóz, akit rendkívüli lelkesedéssel fogadtunk. Az ünnepség nemcsak a művészetnek szólt, hanem a hazafi, a liberális művésznek is, aki George Sand⁴⁶ és Lammenais⁴⁷ barátja volt.

³⁷ Szalay László (1813-1864).

³⁸ Lukács Móric (1812-1881) író és műfordító, a magyar centralisták vagy doktrinerek egyike: akik heten voltak: báró Eötvös József, Szalay László, Trefort Ágoston, Lukács Móric, Csengery Antal, Szontagh Pál, Madách Imre.

³⁹ A „Themis” Szalay László által szerkesztett jogi folyóirat volt, amely azonban csak három számot ért meg.

⁴⁰ A „Budapesti Árvízkönyv” b. Eötvös József szerkesztésében 1839-41-ig 5 kötetben jelent meg, Heckenast könyvkiadónak ajánlva, az 1838. évi árvíz okozta károk és veszteségek enyhítésére; az 1840-ben megjelent 4. kötetben van Trefort Ágoston „Utazási töredékek” c. cikke.

⁴¹ Sály Borsod megyében, Eötvös József szüleinek birtoka, amely azután 1841-ben, pénzválság következtében szükségessé vált vagyonrendezésükkor eladatott.

⁴² A „Budapesti Szemle” első két kötete - amely után évtizedekig nem jelent meg újabb kötet - Szalay László szerkesztésében jelent meg 1840-ben.

⁴³ „Kollár Ádám Ferenc mint jogtudós” székfoglaló értekezése, melyet a Magyar Tudományos Akadémia 1839. évi október 21-i közgyűlésén olvasott fel.

⁴⁴ Ezt az emlékbeszédet a Magyar Tudományos Akadémia 1839. évi november 24-i ülésén olvasta fel.

⁴⁵ Liszt Ferenc (1811-1886), a későbbi híres mester.

Én magam nem voltam ott minden koncerten és minden estélyen, ami egyébként is egy rakás pénzbe került volna, de Augusz⁴⁸ bemutatott neki. Nem is annyira ezért, mint inkább az ebből a tényből származó egyéb kapcsolatok miatt volt nekem nagyon fontos Liszt első pesti tartózkodása. Az ő tiszteletére táncos estélyt adtak a Kaszinó termében, amin én is ott voltam. Ez volt az első bál, amin a Rosty-családból való lányok, vagyis a feleségem, a sógornóm, és Eötvös Ágnes is részt vettek. Nagybátyjuk, Eckstein Rudolf⁴⁹ mutatott be a még csak tizenhárom éves Ilkának, akivel egy valcert táncoltam.

Nem sokkal ezután Eckstein Frigyes⁵⁰ adott egy estélyt, amire szintén meghívást nyertem, s amin a lányokkal kellemesen elbeszélgettem, és az egész családot közelebbről megismertem.

1840

A pesti társaság nagyobb része Pozsonyban volt, az ifjúság nagy izgalomban égett. Némely vonatkozásban én is az ifjúság nemesebbjei közé tartoztam.

Az öreg Wenckheim⁵¹ annyira felkeltette Kapitány Henriken keresztül az érdeklődésemet maga iránt még novemberben, hogy szerettem volna bemutatkozni nála. Lányai, Krayné és Dessewffyné szintén Pesten voltak. Úgy szórakoztam bele a nagyvilágba, hogy minden farsangi mulatságon részt vettem, noha rossz táncos voltam. Rostyéknál Lukács mutatott be.

Farsang elmúltával ismét nagyon szorgalmasan tanultam, s két tanulmányt írtam a Szemlének. Az egyik „Az angol alkotmány történeti kifejlődéséről”, a másik „A birtokviszonyokról” szolt. A nyár folyamán hagytam magam elcsábítani, és Pécelen a Ráday-féle⁵² színházban játszottam.

Ősszel szüreten voltam Augusznéknál Szekszárdon, s ismeretségbe kerültem Bezerédjvel⁵³ és Perczellel.⁵⁴ Novemberben hallottam meg, hogy Rostyék megérkeztek, s kérdezték, nem

⁴⁶ Igazi nevén Amantine Aurore Dudevant (1804-1854) francia költő.

⁴⁷ Hughes F. R. Lammenais (1782-1854) francia teológus és író.

⁴⁸ Augusz Antal (1807-1878), az abszolutizmus idején kormánybiztos, majd főispán, később a Cs. Kir. Helytartótanács elnöke volt. 1853-ban osztrák, 1857-ben magyar bárói rangot nyert. A zene lelkes pártfogója volt. Tolna megyei szőlői híresek voltak.

⁴⁹ Eckstein Rudolf (1803-1876) udv. tan., Ferencnek (I. előbb) fia s Annának, Rosty Albertnének bátyja. Első neje Augusz Lujza volt.

⁵⁰ Eckstein Frigyes (1803-1859) orvos, János fia s így Rudolfnak és Annának unokafivére volt.

⁵¹ Báró Wenckheim Józsefné, báró Orczy Teréz (1791-1875) és leányai, Mária, báró Kray Jánosné (1809-) és Paulina, gróf Dessewffy Emilné (1817-1896).

⁵² Gr. Ráday Gedeon (1806-1873) a színművészet pártfogója; akkortájt a pesti Nemzeti Színház igazgatója volt.

⁵³ Valószínűleg Bezerédj István (1796-1856) az országgyűlésen Tolna megye követe, az ellenzék egyik vezérfia, a halálbüntetés eltörlésének híve. Az első birtokos volt Magyarországon, aki felszabadította jobbágyait, s még 1848 előtt önként elvállalta a közadók fizetését. A selyemtenyészést is ő honosította meg Magyarországon. Neje Bezerédj Amália (1804-1837) a „Flóri könyve” írója volt.

⁵⁴ Perczel Mór (1811-1899) 48-as honvédtábornok; 1839-ben Tolna megye követe volt az országgyűlésen.

látogatnám-e meg őket, de nekem erre egyáltalán nem volt kedvem, hiszen szívem még ifjonti volt, s nem akartam magam újabb szenvedésnek és veszélynek kitenni. Csáky grófnő azonban nagyon kapacitált, s végül rászántam magam. A szenvedés és a boldogság kettősségében vonzódtam Ilkához, mivel ettől a naptól fogva megszerettem őt, a szép, kedves és jó tizennégy éves gyermeket.

1841

A télen túlságosan is sok időt töltöttem Rostyék házában, s olyan sokat, amennyit lehetett Ilka mellett: de otthon rosszkedvű, ideges voltam, sok éjszakát álmatlanul töltöttem, s egyetlen elfoglaltságom az olvasás volt, ahol minden lehetséges újdonság és újság mellett számos nemzetgazdasági és történeti művet és visszaemlékezést olvastam. Írni egyáltalán nem írtam semmit.

Január elsejével megjelent a „Pesti Hírlap” Kossuth szerkesztésében, aminek irányvonaláról sokat lehetett volna vitatkozni. Nagy tetszést aratott, de sok ellenzője is volt.

Ebben az időben ismerkedtem meg Kossuth-tal. Nekem nem tetszett sem a lap hangja, sem törvényhatóságias doktrínája, de örültem, hogy a sajtó szabad teret kapott, s hogy a reform barátai végre laphoz jutottak. Az vitathatatlanul jótétemény volt, hogy a megyei vezetés ordító hibái szóba jöhettek. A politikai élet általában is élénk volt.

Májusban Homonnára mentem, s mivel Csáky grófnőt nehéz betegség terítette le, s én lettem az egyetlen ápolója, ott tartózkodásom egész augusztusig elhúzódott.

Visszatérve láttam azokat az értelmetlen, bankra vonatkozó előterjesztéseket, amik a „Hírlap”-ban publikálásra kerültek, s ugyanabban a „Hírlap”-ban tanulmányok sorával léptem fel ellenük, amik miatt a közvélemény nemzetgazdászként könyvelt el, s Kossuthal is közelebbi kapcsolatba kerültem.

Ekkor jelent meg Széchenyi „Kelet Népe”, Dessewffy cikkei a Hírlap irányvonala ellen, Eötvös brossúrája Kossuth mellett: röviden, a publicisztika színvonala nagyot emelkedett.

Friedrich List „Nemzeti államgazdaság-rendszer” című műve abban az időben nagy feltűnést keltett, s szóba hozta a belső vámok és a hazai ipar védelmének kérdését. Szeptemberben katasztrófa szakadt Eötvösökre⁵⁵, s Pepi eljött hozzám a Wodianer-féle házba⁵⁶ lakni, ahol most a rendőrség található.

Ezen az őszön választottak meg a Magyar Akadémia levelező tagjává, s ebből az alkalomból megírtam székfoglalóként tanulmányomat a nemzeti gazdaságok rendszereiről⁵⁷, ami megjelent a „Tudománytár”-ban. Azzal a gondolattal foglalkoztam akkoriban, hogy írni kéne egy nagy munkát a nemzetgazdaságról, s kísérletet is tettem ennek megvalósítására.

⁵⁵ Midőn a pénzválság miatt Eötvösök vagyona is erősen szenvedett, Eötvösnek Treforthoz költözését Pulszky is felemlíti (Életem és korom II.kiad. I. köt. 144-45. lap).

⁵⁶ Jelenleg: V. ker. Akadémia utca 3. - Akkor Wodianer Dezsőé volt, jelenleg a Magyar Telepítő és Parcellázó Bank Rt. tisztviselői és szolgáló nyugdíj-intézeté.

⁵⁷ „A nemzeti gazdaságnak rendszerei”: felolvasta a Magyar Tudományos Akadémia kis ülésén 1841. december 6-án.

Novemberben ült össze az az országgyűlési bizottság, amely a büntető törvénykönyv kidolgozásával lett megbízva: mivel Deákkal⁵⁸ és Klauzállal⁵⁹ közelebbi ismeretségbe kerültem, s mivel ezekkel az urakkal gyakran összejöttem, sokat beszélgettünk a büntető törvények legislációjáról, de különösen az esküdtszékeket illető kérdésekről. Pepi volt tagja ennek a bizottságnak, s az egész kérdéskörre kiterjedő irodalommal rendelkezett, én magam is sokat olvastam ezekről a diszciplinákról. Ősszel Pepivel és Pulszkyval sokat időztem a Rosty-féle házban, - ezek voltak az én legboldogabb óráim.

1842

Január elsején megünnepeltük Lederernél, a Hírlap kiadójánál a lap évfordulóját, s arra az elhatározásra jutottunk, hogy az évfordulót minden évben megtartjuk. Az országgyűlési bizottság legjelentősebb tagjai, valamint mi is, újságírók, akik többé-kevésbé hozzájuk tartozunk, jelen voltak. Mennyire nem is sejtettük, hogy az évek múlásával milyen távol kerülünk egymástól. Batthyány Lajos⁶⁰ is Pesten tartózkodott ekkor, s megismerkedtem vele. A tél folyamán megírtam a „Bankügy” brosrúmat, majd néhány tanulmányt a vámról, amin vitába keveredtem Wildnerrel a „Pesti Hírlap”-ban.

Ebben az évben igényeltem volna valami többet is, mint a szellemi életet és az azzal együtt járó kapcsolatokat. Eötvös megkérte Rosty Ágnes kezét februárban, s az esküvőt szeptemberben tartották meg. Ezáltal sokkal bensőségesebb kapcsolatba kerültem Rostyékkel. Naponta voltam náluk, reményeket tápláltam, amik a nyár folyamán egyre erőteljesebbek lettek. Nagyon gyakran kirándultunk a szigetre és a budai hegyekbe, órák hosszat voltam együtt Ilkával, aki nagyon szép és virágzó volt. Igazán kedves volt, és hűséges, de az ártatlan ifjúkori barátság határait soha nem léptük túl. Mégis nagyon boldog voltam, de amikor magányosan hazaértem, azonnal más ember lettem, nyugtalan, izgatott, akit semmiféle munka nem köt le. Így váltakoztak érzelmeim. Egyszer reménykedve tekintettem a jövőbe, másszor félelemmel.

Ágnes esküvője után a család lement vidékre Csabacsüdre⁶¹, oda, ahol most ezeket a sorokat írom. Én magam Homonnára mentem, ahol egyáltalán nem éreztem magam otthon, és körülbelül október 20-án visszamentem Pestre, mivel gondoltam, hogy ez idő tájt Rostyék is felérkeznek.

⁵⁸ Deák Ferenc (1803-1876), a haza bölcse.

⁵⁹ Klauzál Gábor (1804-1866) később, 1848-ban földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter.

⁶⁰ Gróf Batthyány Lajos (1806-1849) később az első magyar miniszterelnök.

⁶¹ Rosty Albert Békés megyei birtoka, amely később az osztálykor Trefortnéra esett. A birtokot Trefort Ágoston halála után röviddel leányai adták el özvegy Kövér Jánosné, Kende Claudianak és gyermekeinek, de azóta már ismét más kezekbe került.

1843

Ebben az évben a farsang fényesebb volt Pesten, mint eddig valaha: Ilka egyike volt a legünnepeltebb lányoknak. Anyja büszke volt erre, s az egyik bálból a másikba cipelte, míg teljesen ki nem merült. Én felháborodtam ezen a hiábavaló hajszán, ami ráadásul a lány egészségébe került. Mindez szembenállásra kényszerített, s teljes lemondásban éltem. Nem voltam egyetlen bálon, egyetlen színházi esten sem, sőt, még az utcára sem mentem ki abban az időben, amikor az elegancia kint korzózott.

Kétségeim voltak magammal szemben: huszonöt éves voltam, képességeim parlagon hevertek, legszebb éveimet átálmodoztam, noha gyakorlati értelemben véve nem jelentéktelenedtem el, erőm nem veszett oda. Elégedetlen voltam önmagammal, s megragadott a gondolat, hogy egy nagy utazást tegyek, s az érzelmi élettel örökre végezzek. Meghoztam a döntést, s már azon voltam, hogy elinduljak, amikor olyan események történtek Rostyéknál, amik nem engedték meg az utazásomat. Az anya megbetegedett, és sokáig feküdt reménytelenül betegségében. Ilka szorgalmasan ápolta, s nálam minden maradt a régiben. Sőt még új erőre is kaptam, nyugodtan viseltem sorsomat, s újra szorgalmasabb lettem.

Összehívták az országgyűlést. A városi reformokkal összefüggő kérdések lettek a legfontosabbak. Deák úgy vélekedett, hasznos lenne az ügy számára, ha engem, Szalayt s még más, hozzánk hasonlóakat városi követekké választanának. A dolognak nem volt akadálya: én Zólyom követe lettem⁶², s Pepi családjával egyetemben átköltöztem Pozsonyba.

A városi követ állása egyáltalán nem volt valami kényelmes, a pozsonyi országgyűlési élet sem volt felfrissítő. A bosszúságok és az állandó agitációk megbetegítettek. Sárgaságba estem.

Mint a kereskedelem és a közlekedés ügye végett létrehozott kerületi bizottság tagja, a hitelesítéseket tanulmányoztam, s kidolgoztam egy törvénytervezetet hozzá. Írtam egy cikket a belső vámhatárokról Henszlmann folyóiratába, a „Deutsche Vierteljahrschrift für Ungarn”-ba.⁶³

Ilka édesanyja júniusban meghalt: nagyon gyakran utaztam Pestre, hogy Ilkát láthassam, s ezáltal kedvezőbb kerékvágásba jutottam. Érzelmeim sok szenvedést okoztak, ezért egyszer csak hirtelenjében visszatértem Pozsonyba, ahová egy kimondottan hideg újévi napon érkeztem meg, magamban hordozva egy betegség csíráját, ami igen csak elhatalmasodott.

1844

Március közepéig voltam beteg, nagyon szenvedtem, gyakran voltak ágybafekvőként álmatlan éjszakáim, de azután gyorsan összeszedtem magam, s az első tavaszi napon paraszt-gyorskocsival⁶⁴ Pestre utaztam. Eötvösök is megérkeztek Húsvétra, így sokat voltam együtt Ilkával.

Pozsonyba visszatérve részt vettem a városokat érintő kérdések vitájában és két beszédet is tartottam, ami miatt nagyszabású ellenpropagandát indítottak ellenem. Július elsejével Szalay

⁶² Ugyanakkor Szalay László Korpona város követévé választott meg.

⁶³ Lásd a 4. jegyzetet.

⁶⁴ Eilbauern = gyorsparasztok: paraszt kocsisok voltak, akik a Pest és Bécs közötti országút menti falvakban élve s egymással érintkezésben állva, többször váltott lovakkal a rendesnél gyorsabban szállították az utasokat Pest és Bécs között.

átvette a Pesti Hírlap szerkesztését. Én voltam a legszorgalmasabb munkatársa, s hetenként legkevesebb egy cikket írtam, igaz majd mindent a nemzetgazdasággal összefüggő kérdésekről, az ősiségről.⁶⁵

Néhány kritikai cikket is írtam, többek között Thiers „Geschichte des Consulats” című művéről, Macaulay esszéiről, majd egyet kedvenc könyvemről, Louis Blanc „Geschichte der französischen Revolution” című művéről. Augusztusban meglátogattam Csáky grófnőt Homonnán, s többet már egyáltalán nem mentem vissza Pozsonyba, hanem Pesten maradtam. Az országgyűlés végeztével Eötvös is visszatért.

1845

Az országgyűlés után megalakult a Védegylet⁶⁶, megindult az érte indított agitáció; nekem a Védegylet semmi különös hasznát nem ígért, legfeljebb eszközként használhatta fel Ausztria, hogy a belső vámhatárok kérdését erőszakkal oldja meg.

Ezen a nyáron cikkek sokaságát írtam Széchenyi ellen. Egyébként is sokat írtam itáliai utazásomat megelőzően a Pesti Hírlapba, aminek szerkesztését július elsejétől Csengery⁶⁷ vette át.

Ilkával sok kellemes órát töltöttem el mind az atyai házban, mind Ágneséknél. Eötvösök tavasszal felköltöztek a Svábhegyre a Friedvalszky-féle házba⁶⁸, így Ilkával sok szép sétát tettem meg oda. Júliusban Ilka lement Csabacsüdre, én pedig Bécsbe mentem, hogy az ipari kiállítást megnézzem.

Itáliai utazásomat augusztus 20-án kezdtem meg: Bécsből Triesztbe, onnan Grazba mentem Csáky grófnővel, majd Velencébe, Páduán keresztül Ferrarába, Bolognába, Firenzébe, Sienába, Pisába, Luccába, Livornóba, végül a tengerhez Nápolynál, ahol egy tudományos kongresszuson is részt vettem. Nápolyból Terracinán át Rómába mentem, onnan Ternin, Anconán és Romagnán át Bolognába, majd a korábbi útvonalon haza. Október utolsó napjaiban újra Pesten voltam.

Az utazás számos kellemes élményt nyújtott, testileg, szellemileg és lelkileg is megerősített, s még most is a legkedvesebb emlékeim közé tartozik.

Visszaérkezésem után nagyon kedvesen fogadott Ilka, s lelkileg is a legjobb állapotban voltam, és elhatároztam, hogy megírom az angol forradalom történetét. Tanulmányokat folytattam és gyűjtést végeztem ebben a tárgykörben.

Ennek az évnek a negyedik negyedében nem vettem részt a Hírlap munkájában: nézeteltérések támadtak, amit Pepi okozott, s én örömmel adtam ígéretemet Batthyány Lajosnak és Telekinek⁶⁹, miszerint visszavonulok a hírlaptól.

⁶⁵ Ősiség: az az 1351-től 1848-ig fennállt magyar jogelv, hogy a nemesi birtok nem az egyéné, hanem a családé, s elidegeníthetetlen.

⁶⁶ A Kossuth által a magyar ipar védelmére szervezett, s 1844. októberben gróf Batthyány Kázmér elnöklése alatt alakult „Magyar Országos Védegylet”.

⁶⁷ Csengery Antal (1822-1880) publicista, a centralisták egyike.

⁶⁸ Még jelenleg is álló, gótikus külsejű nagy ház az Eötvös villánál lejjebb a Normafa irányában.

⁶⁹ Valószínűleg gróf Teleki László (1811-1861) az ellenzék egyik vezéralakja.

A tél kellemesen telt el napi ingázásokkal Ilka és Eötvösék közt. Gyűjtöttem és előkészítettem az anyagot művemhez.

Tavasszal tartotta az ellenzék az első gyűlését Pesten. A Hírlapnál támadt nézeteltérés megszűnt, s mind Pepit, mind engem megkértek arra, hogy vegyünk részt a lap munkájában.

Egy közleményt készültek átadni a politikai ellenzék vezetőinek és a sajtónak Batthyány Lajos elnökletével, s én újból részt vettem ebben. Újra írtam a Pesti Hírlapnak, részt vettem a gyűlésen is, s én voltam az, aki a kormányválaszt precízen megfogalmazta, amit aztán a többiek el is fogadtak. S egyáltalán: mostanra meglehetősen tekintélyt vívtam ki magamnak. Cikkeim életszerűek voltak, s érdeklődéssel olvasták azokat. Ebben az időben nagyon könnyen ment a munka.

Trefort Ágostonné Rosty Ilona

Eötvösék májusban átköltöztek a Krisztinavárosba Ilonával⁷⁰, aki Krisztus mennybemenetelének napján született. Ahogy a múlt nyáron a Svábhegyen, most a Krisztinavárosban töltöttem legszebb óráimat, míg Ilka Ischlbe nem ment az apjával.

Ekkor hozzáfogtam, hogy a könyvemet megírjam, s vagy fél tucat fejezetet meg is írtam, ekkor már azonban inkább egy utazásra készültem, s Ilkát is nagyon türelmetlenül vártam. Távolléte, mint az Eötvöséké vagy a Csáky grófnőé is, nagyon nehéz volt.

Szeptember harmadikán vagy negyedikén Bécsbe, majd onnan Triesztbe utaztam és behajóztam Görögország felé. Érintettük Anconát, Brindisit, Corfun, egy csodaszép szigeten húsz órát eltöltöttünk, majd Patrasnál léptünk a szárazföldre. Az egész lepantói tengeröblöt megkerültük, azután lovon felmentünk az Akrokorinthra, majd Isthnuson át Athénba érkezünk. Itt öt napos tartózkodásra megálltam, megnéztem a Pantheont, majd elhajóztam Syrába, onnan Smyrnába, onnan Konstantinápolyba, Brussába.

Trieszten keresztül jöttem haza, s november hatodikán érkeztem meg. Ilka ekkor már a városban volt. Pepi mesélt nekem a Csabacsüdön nyáron eltöltött időről, s ekkor elhatároztam, hogy tisztázni fogom a kapcsolatomat, s vagy mindent megnyerek, vagy mindent elvesztek.

Így tehát november nyolcadikán, vagy kilencedikén, egy vasárnapi napon, amit a legnagyobb izgalomban töltöttem el, feltettem a nagy kérdést: elnyertem a kezét és a szívét, s olyan boldog voltam, mint még soha az életben.

⁷⁰ Eötvösék lánya, később Náway Lajosné és Náway Lajosnak, a képviselőház volt elnökének anyja.

1847

A telet mint boldog vőlegény töltöttem el. Március 14-én volt az esküvőnk, 16-án elutaztunk Bécsbe, Grázba, Triesztbe, Velencébe, Milánóba, Comoba, majd vissza. Május 16-án érkezünk meg Pestre.

A nyáron a Krisztinavárosban laktunk a Schreiber-féle házban Eötvösékkal egy fedél alatt. Felolvasásokat tartottunk, a Városmajorban sétáltunk, mivel Ilkának nem volt szabad messzire menni. Szép, kiegyensúlyozott idők voltak ezek. Írtam a Hírlap számára, s tanulmányokat folytattam az „Angol forradalom története” című munkámhoz.

Ősz elején beköltöztünk a városba. Nagy fájdalomnak néztünk elébe: apósom már hosszabb ideje betegeskedett és november 4-én meghalt. Nem sokkal ezután azonban nagy öröm ért bennünket: december 29-én megszületett Ágnesünk, egy gyenge, kicsi, fekete gyermek.

1848

Március első napjaiban érkeztek meg a hírek a februári forradalomról⁷¹, és minden nap egy újabb zendülésről szereztünk tudomást. Gyerekes öröm lett úrrá az embereken, s a szédület mindenkit elkapott. Bécsben megbukott a régi rezsim. Pozsonyban mindent megadtak, amit követeltek. Pestnek is megvolt a maga március tizenötödikéje. Nemzeti gárdát szerveztek, felvonták a háromszínű lobogót, nagy felvonulásokat tartottak, mindent a legnagyobb rendben.

Nekem nem volt semmi kedvem az ilyen tüntetésekhez, ezért távol tartottam magam tőlük. Annak azonban örültem, hogy a reformkérdések egycsapásra tisztázódtak. Sajnos csak az egyébként jelentős engedmények, s nem a jövőbe vetett bizalom lépett be az életünkbe.

István főherceg mint teljhatalmú helytartó érkezett meg, s megalakult a felelős magyar minisztérium. Helyettes államtitkár lettem a Kereskedelmi, Földművelési és Iparügyi Minisztériumnál, ahol Klauzál volt a miniszter. Őt annyira lefoglalta a minisztertanács, hogy az egész adminisztráció rám maradt. Én szerveztem meg a minisztériumot, s én állítottam munkába. Ez a munka nagyon megterhelő volt számomra.

Ilka a Svábhegyen lakott a Libasinszky-féle házban.⁷² Esténként kimentem hozzá, majd reggelenként vissza a városba. A Bécsből feltüzelt horvátok felkelésben törtek ki, ezért szükségessé vált az országgyűlés egybehívása.

Miután Homonnán nem nyertem meg a választást, a terézvárosi választókerület küldötté lettem. Az országgyűlés még nehezebbé tette a helyzetünket. Batthyány addig ingadozott, amíg a kiegyezés lehetetlenné nem lett. A horvátok a Balaton mellett masíroztak, s Batthyány kormánya feloszlott: zendülés volt kitörőben.

⁷¹ A februári forradalom Párizsban 1848. február 24-én az Orleans házbeli Lajos Fülöp királyt megbuktatva a második köztársaságot proklamálta.

⁷² A Libasinszky-féle ház jelenleg a Normafa út 11. és a Mátyás király út 14. számú telken van. A régi telek parcellázva van már, a ház jelenleg Politzer Albert, Hermin, Gyula és József tulajdona.

Eötvös elküldte a családját. Én is azt gondoltam, az lesz a legjobb, ha Ilka is elutazik a kicsivel, míg a dolgok döntő fordulatot nem vesznek. Bécsbe küldtem őket. Batthyány a tizedik, vagy a tizenkettedik kormány nélküli napon újra elvállalta a miniszterelnökséget, és megbízást kapott egy új kormány alakítására. Nekem a Kereskedelmi Minisztérium vezetését adták át, de szeptember harmincadikai elutazásomig ténylegesen miniszter voltam.

Kivételesen nehéz idők voltak. A Ház Kossuth bűvölete és az általa vezetett köznép befolyása alatt állt, noha a lojalitás látszatát még megőrizte. A horvátok tovább nyomultak előre, s nagy félelem lett úrrá. Széchenyi szíve felmondta a szolgálatot, s ápolás végett Döblingbe kellett vinni. Éjszakánként mindig zavargások voltak, különösen szeptember 28-án lett nagyon feszült a város: Pepivel esténként felmentünk a Svábhegyre és ott töltöttük az éjszakáinkat.

Kossuthot Pulszky értesítette arról, hogy Lamberg⁷³ mint királyi biztos 29-én fog megérkezni a horvát ellentétek elrendezése végett. Kossuth azonban semmi pénzért nem akart kiegyezni, Pázmándy⁷⁴ is beleavatkozott az eseményekbe, s még az este tartott egy ülést, ahol Lamberget árulónak kiáltották ki.

Amikor a városba értünk, hallottuk, hogy Lamberg megérkezett. Folytonos ülésezés volt, noha semmiről sem hoztak határozatot, csak a táborból érkező hírekre vártak, ahová Batthyány 28-án a délutáni órákban kiszállt.

Déli fél egykor éppen Klauzálal mentem ki a teremből, amikor szokatlan mozgolódást tapasztaltunk a Dunaparton. Félelmetes lármát hallottunk, s nagy tülekedést láttunk a Vigadó épületénél, ahol az Alsóház ülésezett. Lamberget meggyilkolták a hídon. Riadót fújtak, mindenki fegyvert ragadott, az egész város olyan volt, mint a bolondokháza, s az öröm az egekig ért. Egy nappal rá lecsendesedett a csödület, s úgy tűnt fel, hogy észhez tértek az emberek.

Az ülésen Kossuth javaslatára az államtitkár hozzájárult a Honvédelmi Bizottmány felállításához. Kossuth délután hívatott minket, hogy menjünk Nyárihoz⁷⁵, de ő maga elment Ceglédre. Az Emerling Hotelban⁷⁶ láttam őt utoljára.

Pepi délután úgy döntött, hogy elutazik Bécsbe. Én még nem döntöttem, s azt mondtam neki, hogy ne várjon rám, de azért az is lehetséges, hogy mégis elutazom vele.

Szeptember 30-án három órakor összetalálkoztam Pázmándyval, s együtt elmentünk Nyáryhoz, de senkit sem találtunk ott. Nyáry csúnyán szidta Kossuthot s a Honvédelmi Bizottmányt. Amikor Pázmándyval elmentünk tőle, azt mondtam neki; félek, hogy Batthyány Lamberg sorsára jutna, ha most visszajönne, mert olyan nagy a felzúdulás ellene. Ekkor ez a ravasz ember elmondta nekem, hogy Batthyány Jellasics táborával már Bécsben van, s nem is jön vissza többet. Ezzel megszűnt a törvényes állapot.

⁷³ Gróf Lamberg Ferenc Fülöp (1791-1848) tábornok.

⁷⁴ Ifj. Pázmándy Dénes (1816-1856) országgyűlési követ, 1848 tavaszán Szalay Lászlóval Frankfurtba küldetett az alkotmányozó nemzetgyűlésre, honnan azonban csak egymaga visszajött, és június 10-én az első népképviselői országgyűlés képviselőházának elnökévé választott.

⁷⁵ Nyáry Pál (1806-1871) Pest megye alispánja, 1848-ban a Honvédelmi Bizottmány egyik legmarkánsabb tagja; rövid ideig helyettesítette Kossuthot a bizottmány elnöki székében.

⁷⁶ A „Hotel Emering” az egykori „István Főherceg Szálloda”, amelyet tulajdonosáról neveztek így. A ház még áll (Akadémiai utca), a szálló körülbelül 1902-1904-ben szűnt meg.

Kocsit fogadtam, elmentem a lakásomra, szintén utoljára, magamhoz vettem a pénzt és egy télikabátot, lekocsiztam a Vízivárosba Bucsánszkyhoz⁷⁷, Pepit már ott találtam, majd nehéz szívvel elhagytuk a várost. 31-én⁷⁸ délben Bécsben voltunk. Itt, a „Stadt Frankfurt”-ban⁷⁹ láttam utoljára Batthyány Lajost. A csomagjainkat vártuk, hogy továbbutazhassunk.

Október 6-án meggyilkolták Latourt.⁸⁰ Bécsben félelmetes volt a helyzet, s még az este továbbutaztunk Nussdorfba. Éjjel bombázták a fegyverraktárakat; iszonyú éjszaka volt. Csak a hajón, ami Linz felé vitt minket, kaptunk némileg bátorságra, ha egyáltalán bátorságra kaphat ilyen helyzetben az ember. Mindenesetre legalább a feleségemmel és a gyermekemmel együtt voltam.

9-én érkezünk meg Passaubá, onnan egy bérkocsis omnibuszon három nap alatt, vagyis október 12-én Münchenbe.

Az év utolsó két hónapja nagyon mozgalmas volt. Nyugodtan viseltem a sorsom, mert tudtam, hogy helyesen cselekedtem.

1849 -1850

Az első héten kaptunk a hírt, hogy Windisch-Grätz⁸¹ bevonult Pestre. Január 11-én Ilka megszülte Editet.⁸² Istennek hála Münchenben igazi szűkséget nem szenvedtünk, noha valóban szerényen éltünk. Ilka és a gyermekek meglehetősen jól voltak.

Áprilisban átköltöztünk Salzburgba, ahol a nyár folyamán az Aigenen lévő fürdőházban laktunk. Állandóan gyönyörködhattunk a szép, nagyszerű természetben, gyakran jártunk kirándulni, habár mindennek keserű mellékíze volt.

Itt tudtuk meg azt is, hogy a házunk és összes házi javaink, beleértve igen értékes könyvtáramat is, Pest bombázásakor leégett. Nagy veszteség volt, de abban az időben ezekkel a veszteségekkel számolt az ember. Végül megkaptuk a hírt, hogy Görgey letette a fegyvert.⁸³

Szeptemberben Pestre és Bécsbe utaztam, hogy megnézzem, hogyan is állnak a dolgaink, s hogy mit várhatunk a jövőtől. A légkör azonban nem tetszett nekem, s noha nem vettem részt a forradalomban, nem akartam az önkény iszonyatának tanúja lenni. Visszautaztam Salzburgba, s magammal vittem Rosty Palit.⁸⁴ 8-án, vagy 9-én elutaztunk Münchenbe, hogy ott töltsük a telet. Már útközben olvastuk, hogy Batthyányt október 6-án kivégezték. A dolog olyan megdöbbentő volt, hogy nem is akartuk elhinni. Sajnos megtörtént az, ami nekünk olyan hihetetlennek tűnt. Halála engem hihetetlenül megrázott!

⁷⁷ Ügyvéd volt Budán a Vízivárosban, s mellesleg szállítással is foglalkozott.

⁷⁸ Bizonyára elírás, s október 1-én délben.

⁷⁹ A Hotel zum Stadt Frankfurt egy jónevű régi szálloda volt Bécsben a Seilergasse-ban, annak a Neuer Markt felé eső végében. Körülbelül a múlt század kilencvenes éveiben szűnt meg.

⁸⁰ Gróf Latour Tódor Ferenc (1780-1848) tábornaszernagy, 1848-ban hadügyminiszter, kit a feldühödött nép október 6-án felkoncolt, s aztán a lámpavasra felhúzott.

⁸¹ Herceg Windisch-Grätz Alfred (1787-1862) tábornagy, ki az osztrák sereg élén 1849. január 5-én vonult be Budára.

⁸² Későbbi gróf Batthyány Ferenc (1845-1877) neje.

⁸³ Világoson (Arad megye), 1849. augusztus 13-án.

⁸⁴ Rendszerint „Pablo”-nak nevezett sógora; l. előbb.

Ezen 1849-1850 telén jobb helyen laktunk és jobban éltünk. Sajnos Ilka egyre többet betegeskedett, s 1850 májusának vége felé nagyon megbetegedett. Eötvösök még áprilisban elutaztak Tutzingba,⁸⁵ oda ahol a nyáron a gyerekeinket mi is hagytuk, mielőtt elutaztunk volna Ostendébe. Augsburgon és Lindaun keresztül utaztunk fel a Boden-tóhoz és Schaffhausenbe, ahol két év után először találkoztam Szalayval,⁸⁶ majd a Feketeerdőn keresztül érkezünk meg Freiburgba, onnan Strasbourgba, Karlsruheba, Heidelbergbe, Mannheimba, Frankfurtba, Wiesbadenba, majd a Rajnán Koblenzbe és Kölnbe, végül Brüsszelen át Ostendébe vissza.

Mind az utazás, mind a tengeri fürdő nagyon jó hatással volt Ilkára. Antwerpenből a tengeren utaztunk Rotterdamba, megnéztük a holland városokat, majd Münchenbe Wetzfálián, Hannoveren, Lipcsén és Nürnbergben át érkezünk vissza.

Szeptemberben Pestre utaztam. Ilka nemsokára követett a gyerekekkel, s boldogok voltunk, hogy két évnyi számkivetés után újra itthon vagyunk a hazában. Azon, amit itt találtunk egyáltalán nem örülhettünk.

Lakást béreltem a Zrínyi utcában a Karczag-féle házban⁸⁷, s miután a legszükségesebb dolgokkal, amik feltétlenül kellettek, berendezkedtünk, írtam egy brosúrát arról, miként is csatlakoztam a forradalomhoz, amit már ki is szedtek, de ami mégsem jelenhetett meg, s ami még most is csak kéziratban van meg. Már Münchenből is több cikket írtam Hajós napilapjába a márciusi diploma⁸⁸ szellemében.

November végén Eötvösök is megérkeztek, és a telet Velencén⁸⁹ töltötték. Pesten egészen új közönséget találtam, a régiak szétszóródtak a világ négy égtája felé. A szellemet távolról sem nyomták annyira el, mint most. Ígéret volt a közállapotok visszaállítására, s a szabad vélemény kinyilvánításának lehetővé tételére.

A márciusi diplomában foglaltakat félelmetesnek állították be, noha a szabadság végső maradékát annak lehet köszönni! Az emberek abban a hitben éltek, hogyha az megszűnne, rögtön a március előtti magyar állam visszaállítása történne meg. Az emberek végül is keservesen csalódtak.

1851

Javaink a forradalom alatt jelentős károkat szenvedtek, s csak arról lehetett szó, hogy némileg rendbe szedjük, ami maradt, s ehhez jött még, hogy Nina⁹⁰, a sógornőm, az elmúlt év szeptemberében férjhez ment Amadéhoz, s ezzel a még közös Rosty-féle javakat is megosztotta. Akkoriban ezzel voltam elfoglalva, úgyhogy az osztályt áprilusra véghez vittem.

⁸⁵ Bajorországban a Starembergi-tó mellett, hol Eötvös nővére, férjezett gróf Viereggerné élt.

⁸⁶ Szalay László, ki akkor Zürichben, majd Rorschachban élt, 1850. augusztusában átutazóban Schaffhausenben tartózkodott.

⁸⁷ A Karczag-féle ház jelenleg a Zrínyi utca 4., s a Főkapitányság épületcsoportjához tartozik.

⁸⁸ Az 1848. március 4-i oktrojált osztrák alkotmány („Egységes állam az összes osztrák tartományokból”), amely 1849. november 1-jével Magyarországra is kiterjesztett.

⁸⁹ Fejér megye.

⁹⁰ Rosty Anna.

A feleségem kapta Csabacsüdöt és még ötven holdat Szent-Tornyán⁹¹, amit hatvanezer gulden adósság terhelt. Ez, és a svábhegyi ház⁹² gondja, ami most Eötvösé, noha közösen kezdtünk el 1848-ban építeni, ekkorára már beköltözhető állapotban volt, s legalább a reményt tartotta bennem. Április 24-én költöztünk ki a házból, Eötvösék májusban költöztek be.

Június vége felé elutaztam Ilkával Gasteinbe. A gyerekek, akik szépen fejlődtek, Eötvös Ágnesnél maradtak a Svábhegyen Lottival⁹³, aki ezen a tavaszon jött a házhoz. Gastein nagyon jót tett Ilkának. Az Ischlen és Salzburgon át vivő oda, majd a Stájerországon át vissza vezető út nagyon sok élményt nyújtott.

Szeptember végén Ilkával együtt Csabacsüdü voltam, hogy átvegyem a birtokot. Nekiláttam a gazdálkodásnak, s már az elején hibát követtem el azzal, hogy az előző tisztartót, Kovácsot, aki Eckstein Adolf⁹⁴ szerint a gazdatisztek legpéldásabbika, pedig akiről már az első jelentkezésénél lerítt, hogy egy szerencsétlen flótás, nemcsak javított bérezésért alkalmaztam, hanem a gazdaságot is egészen ráhagytam. Ezt aztán keservesen megbántam.

December 9-ig maradtunk a Svábhegyen, ahol igazán kellemes volt, majd novemberben meglátogattuk Csáky grófnőt Sopronban. A telet Budán Csáky grófnő Városháza téren lévő házában, ami korábban Rózsáé volt, egy igen kényelmes és igen nagy házban töltöttük.

1852

A Csabacsüdü építendő ház, annak berendezése, valamint a gazdaságra vonatkozó tervek teljesen lefoglaltak bennünket. Gyakran lementem Csabacsüdre, s tavasz jöttével nekiláttam az építkezéseknek.

⁹¹ Békés megye.

⁹² Az a ház, ami később „Eötvös-villa” néven mint vendéglő volt ismeretes, jelenleg pedig vízgyógyintézet. 1848-ban kezdték együtt építeni az „Eötvös-villát”, amely 1851-ben már egyedül Eötvösé.

⁹³ Lotti néni házvezetőnő-féle volt, aki egyúttal a gyermekekre is ügyelt, felügyelt. Körülbelül a 80-as évek végén halt meg. Én még jól emlékszem rája.

⁹⁴ Eckstein Adolf (1808-1872) ügyvéd Pesten, Eckstein Jánosnak fia, Frigyesnek fivére, Liptay Kornél második feleségének, Eckstein Ilkának atyja.

Május 27-én született meg Ilonka Budán. A gyermekágy után felköltöztünk a Svábhegyre. Júliusban két nagyobbik leányunkkal Ilka elutazott Gasteinbe. A kicsi a Svábhegyen maradt. Én Csabacsüdön voltam, ahol a ház építésén dolgoztam. Szent-Tornyán is elkezdtem egy major építését. Szörnyen sok bosszúság ért, a kiadásaim jelentősek voltak, a gazdaság hozama pedig szánalmas.

Az egész csabacsüdi búzatermés ötszáz véka (kb. 25 kg) lett kétszáz holdról (1200 négyszögöl). Kovács háromszáz köből (kb. 4,8 liter) árát az építésbe fektetett bele, száz köből még a földeken tönkrement, s nekem megmaradt száznyolcvan köből. A búza ára akkoriban hat forint volt köblönként. Ennek a gazdálkodásnak véget vetettem, hiszen ez a balsiker a tartósan rossz idő ellenére is Kovács bűne volt.

Mihály napján⁹⁵ elbocsájtottam a gazdatisztet, s én magam vezettem a gazdaságot. A ház építése sok fáradtságomba került, míg a kert felé néző rész az új szalonnal és a hozzá csatlakozó szobával, ahol az elmúlt első telet kihúztam, lakható állapotba került, s így Ilka október 6-án a gyerekekkel leköltözhetett.

Ezen az őszön bőven volt mit tennünk, s sok kényelmetlenség ért bennünket, mégis megelégedettek voltunk. Estéinket felolvasással töltöttük. Szerettük egymást, gyermekeinkben sok örömet leltünk, s a sok gond és pénztelenség ellenére jól éreztük magunkat. Novemberben megérkezett a jó Louise a gyerekekhez, akik hihetetlen gyorsan tanulták a franciát, s mindenben szépen fejlődtek, s nagyon egészségesek voltak.

1853

A tél nagyon enyhe volt, esős és sáros. Gazdaságban való jártasság híján nagyon sokat küszködtem a takarmányhiánnyal és a juhok betegségeivel. Tavasszal azonban a mező annyira dús volt, hogy áldott esztendőnek néztünk elébe. Ettől azt reméltem, hogy pénzügyeink kedvezőbb helyzetbe jutnak. Az eső azonban nem szűnt meg esni, s a széna még a mezőkön megrohadt. A vetés is túl korán történt. Június végére hirtelen nagy hőség állt be, s az éves termés igen silány lett. Gondos gazdálkodás mellett azért még így is egy közepes termést lehetett volna betakarítani, de nem volt elég munkásunk, az aratók elszemtelenedtek, s a cséplők lettek az urak a környéken.

Szent-Tornyán még késő ősszel megadtam a cséplőknek a termés egyhetedét és a második kaszálást, s még ehhez kaptak a cséplők tizenkét vékánként három véka gabonát, vagyis a termés egynegyedét. Ezt nem lehetett kibírni. Elhatároztam, hogy a béreket mindenütt lecsökkentem, hiszen azt nem tehettem meg, hogy a gazdálkodást feladjam.

Ősszel dolgom volt Horkyval, egy elismert gazdásszal, s rögtön megrendeltem rajta keresztül egy cséplőgépet Angliából. Ebben az időben jött a házhoz Wetzel⁹⁶ is.

A ház kőművesmunkája ezen a nyáron elkészült, de pénzokok miatt jobbnak láttuk, ha a további berendezkedéssel még várunk, annál is inkább, mivel a telet Pesten akartuk tölteni. Ilka november elején felment Pestre, én itt maradtam, s asztalost hozattam, aki a házon dolgozott. A gazdaság egy részét kiadtam feles művelésre, mivel azt reméltem, így jobban

⁹⁵ Szent Mihály napkor (szeptember 29).

⁹⁶ Wetzet Trefort Ágoston württembergi származású számtartója volt, aki Viereggerék ajánlatára került a házhoz. Hosszú ideig volt Trefort Ágoston szolgálatában.

kijövök. Lótenyésztésbe is belefogtam, s számos borjút vettem, hogy tenyésztésbe foghassam őket: mind rossz elgondolás volt, de hát így próbálgat az ember, míg az igazit el nem találja.

A szellemi, vagy még inkább tudományos kérdésekben nem szándékoztam ebben az évben előbbre lépni, de sokat tanultam a gyakorlati életből, s gyakorlati érzékem és egyéniségem inkább nyert, mint veszített ezzel. Bíztam azonban tudományos képzésemben is, s nem hittem, hogy visszafejlődöm, mert ha semmit nem is írtam, s minden irodalmi tevékenységről le is mondtam, az értékes irodalom segítségével mégis állandó kapcsolatban maradtam az irodalmi világgal. Járattam a „Revue des deux mondes”-ot, olvastam Rankét, Richlt, lord Macaulay „Geschichte Englands”-ját, Ilkával a modern angol regényeket, stb...

A francia irodalommal döntően szembefordultam, s irodalmi termékeiket élvezhetetlennek találtam; ugyanígy kényelmetlenné vált a francia szellem is számomra. Erkölcsi rothadást tapasztaltam náluk, aminek a vége egyfajta szétesés lehet majd. Hogyan lehetett volna egy olyan néppel szimpatizálni, amely a februári forradalom után a császárságot újra visszaállította. Egy nép, ahol egy Louis Napoleon⁹⁷, a maga decemberi államcsínyével és abszolutizmusával megmaradhat, csak megvetést érdemel.

1854

Január közepén Pestre utaztam, s március 6-ig maradtam ott. Ilka gyakran betegeskedett. Február 22-én szülte meg Ervint.⁹⁸ Nagyon boldogok voltunk, hogy három lány után fiunk született. Nem csak hiába ábrándoztunk hát egy fiú után. Csak a fiú alapozza meg a családot: csak a fiú lesz vigasza és gyámolítója az öregeknek. A fiak folytatják, amit az apák elkezdtek.

Nem szerettem kevésbé a leányaimat, mint a fiút, de felnőve a lányok el fognak minket hagyni, más családokhoz kerülnek, mások lesznek az érdekeik, talán változnak szempontjaik, szimpátiájuk elfordul tőlünk, hiszen a nőnek saját új családja dolgait kell kézben tartani, a lány elidegenedik a szülőktől. Nem így a fiú, hisz vele megy tovább a ház neve és tradíciója, ő tud, ő köteles a szülői házban maradni, s a felbomló család helyére egy új családot alapítani. A család az a kötőanyag, ami egy nemzetet összetart, amiben megvalósul a szabadság, a nevelés és az összetartó erő.

Márciusban leutaztam Csabacsüdre, május elején lehoztam Ilkát is a négy gyerekkel. A nyáron a ház teljesen kész lett, s beköltözhattünk az új szobákba: a gazdaság is jó karban volt, a termés az eddigiek közül a legjobb, s a cséplőgép nagyon hamar kifizette magát. Ilka jól volt. A nyár kellemesen telt. Egyszer meglátogattam Csáky grófnőt Sopronban. Ősszel Bécsbe mentem, hogy vásároljak egy szecs kavágó gépet, aminek a télen jó hasznát vettem. Miután visszamentünk Pestre, nekiláttam a lányokat módszeresen tanítani, akik szép előmenetelt tanúsítottak.

⁹⁷ Az 1848. februári forradalom a köztársaságot proklamálva Bonaparte Napoleon Lajost választotta konzullá, aki 1852. december 2-i államcsíny segítségével császárrá kiáltatta ki magát III. Napolon néven.

⁹⁸ Trefort Ervin (1854-1878) előbb Moson megyében közigazgatási gyakornok, majd a Vallás és közoktatási Minisztériumban segédfogalmazó; a boszniai okkupáció alatt Zvornikban vérhasban halt meg.

1855

A telet és a koratavaszi időket nyugodt, elfoglalt étellel töltöttük el Csabacsüdön. A Kókafoki Társulat⁹⁹ elnökévé választottak. A választást nem becsvágyból fogadtam el, hanem azért, mert egyre inkább arra a véleményre jutottam, hogy mindenkinek el kell vállalni társadalmi kötelezettségeit is, ami a helytől és az időtől függően nagyon sokféle lehet. Májusban Ilkával, Ágnessel és Edittel Pesten, Bécsben és Sopronban jártam. Kellemes kirándulás volt. Októberben Nessi¹⁰⁰ járt nálunk a gyerekeivel. Ez már régi kívánságunk volt. Nagyon otthonosan érezték magukat nálunk.

Ősszel nagyon szépen nézett ki a gazdaság, s a kétszáz hold is szépen mutatkozott. Bő termést vártunk. Ervin tíz hónapos korában már járt, erős volt, és nagyon aranyos. Nagyon szerencsés évet zártunk, noha sokaknak ez az év sok szenvedést hozott, mivel tavasszal a vizek nagy károkat okozva kiöntöttek, nyáron a kolera ütötte fel a fejét, s csak Szarvason negyven-ötven ember halt meg naponta. Ennek ellenére a mi majorságunk teljes épségben maradt fenn.

1856

A száraz ősz után nagyon hideg telünk lett. A tavasz azonban ennél is rosszabb volt. Még április 20-ig is voltak fagyok, s március 15-től május elejéig egy csepp eső sem esett. A repce rendkívüli módon megsínylette ezt, s a kétszáz holdról csak négyszáz köblöt takarítottunk be: de még ez lett az egyetlen reményem, hiszen az aratás is nagyon rosszul sikerült, s csak hatszáz köből búzát tudtam eladni, aminek szinte semmi ára nem volt. Juhászatom azonban szépen fejlődött, s az állományom már kettőezeröttszáz darabból állt. Anyagiakat tekintve az egész évet kétségek és remények közt éltük át, mivel sajnos nagyon ingatag volt pénzügyi helyzetünk, vagy legalábbis nagyon függött az éves gazdálkodásunktól.

November 15-én felvittem Ilkát a gyerekekkel együtt Pestre, majd 20-án értem ide vissza, s rögvest bűnnek adtam a fejem (a mai nap december 1. van): itt nagyon könnyen búskomorra válhat az ember, hiszen érzelmeit semmivel sem ellenőrizheti. Noha lehetséges s szükséges is, különösen ha már a fiatalság oda, a testet jó fegyelem alatt tartani.

Szellemi kapcsolatomnak itt voltam magamnak magam: semmi különöset nem tudok mondani erről. Az év folyamán a legjelentősebb olvasmányaim a következők voltak: Macaulay két legutolsó kötete, Tocqueville-t csak annyiban említem meg, amennyiben átformálta az államról és az individuumról alkotott véleményemet, vagyis hogy az individuum nem az államért van, hiszen megvan a maga célja, s az állam csak azért van, hogy ezen cél elérését lehetővé tegye a számára. Az állam nem más, mint az individuum fejlesztője, s érettünk van. Nem elvont fogalom, nem isten, akinek az individuum áldozatául kell, hogy essen. A „Szent Birodalom” doktorai s birtokosai ezt másként gondolják. Nekik az állam a minden, mindent lehetővé tesz, mindenre feljogosít: „L’ empire c’est moi!” (A birodalom én vagyok) De úgy

⁹⁹ Hivatalos nevén: „Kókafoki Gáttársulat”. Célja az árvíz elleni védekezés volt. Trefort Ágoston, utána gróf Bolzák lettek az elnökök, akik birtokjogaik révén szintén érdekelt felek voltak. 1886-ban a társulat beolvadt a most is fennálló, Szentesen székelő „Körös-Tisza-Maros Ármentesítő és Belvíz Szabályozó Társulat”-ba.

¹⁰⁰ Sógornője, b. Eötvösné, Rosty Ágnes.

tűnik, mintha természettörvény lenne az, hogy ha valaki ezt a tant és az erre alapozott intézményeket mindenben a végsőkig következetesen megvalósítaná, nem maradna el a tanra és intézményeire mérendő ellencsapás sem. Ez fog megtörténni Franciaországban is, s ha ez nem történne meg, a felbomlás nem marad el.

Sokat foglalkoztam a vasút kérdésével:¹⁰¹ írtam néhány cikket s üléseket tartottam. A „Gazdasági Lapok”-ban megjelent tőlem egy cikk az ármentesítésről. Ez volt az ez évi irodalmi tevékenységem. Ezen kívül foglalkoztam gyermekeim oktatásával, amiben mindkét lány, de Ágnes különösen, szép eredményeket ért el.

Szeptemberben meglátogattam Csáky grófnőt Reichenauban.¹⁰² Ekkor utaztam át vonaton első alkalommal a Semmeringen, ami nagyszerű építmény, s csodás utazást kínál festői tájak sokaságával, ám mégis értelmetlen. A festőiség ugyanis nem tárgya sem az államgazdaságnak, sem a pénzügyeknek. Mennyi vasutat lehetett volna még ebből a tőkéből építeni.

1857

Február 20. Január 3-án érkeztem meg Csabacsüdre, majd 15-én újra Pesten voltam, ahol február 14-ig maradtam, s úgy éltem, mintha még mindig a pusztán lettem volna. Egyetlen szórakozásom volt az az öregek módjára való diskurzus, amin Déneséknél vettem részt Pepivel és Szalayval.

Jelenleg a gazdaság okoz gondot a teljes takarmány- és pénzhiány miatt. Gyakran meríték erőt a kiegyensúlyozottságomból, noha legalább ennyire gyakran vesz rajtam erőt a gyakorlati életből származó fásultság, s levertség is, s bánkódtam amiatt, hogy az irodalmi munkásságomat fel kellett adnom.

Február 7-én lettem negyven éves. Nyomott kedéllyel léptem a negyvenedik életévembe. Pár nappal ezelőtt olvastam Lewes „Goethe’s Leben” című könyvét, ami figyelemfelkeltő hatással volt rám. Mégis csak nagyszerű jelenség volt ez a Goethe!

Február 16. Még sohasem volt ennyire nyomasztó az élet Csabacsüdon, mint most, - s mégis úgy ülök itt, mint akit idekötöztek. Most olvasom Mommsen „Römische Geschichte” című könyvét; a könyv nem ragadott magával. A jelen előítéletét nem szabad a múltra vetíteni. A nemesség gyűlölete elvakította az író, és a római királyságra is a napóleoni császárság sablonját húzta. Bunsen „Gott in der Weltgeschichte” című műve igazi német könyv! Hatásos, tudományos, szép, de minden cirkalom nélküli: igazi német könyv.

Március 24. Március 2. és 15. között Pesten voltam, s azt reméltem, hogy Ilkát a gyerekekkel lehozom Csabacsüdre, de erről újra le kellett mondanom egészségi állapotuk miatt. Pesti tartózkodásom alatt teljesen hasznavehetetlen voltam, mivel anyagi helyzetünk nagyon idegesített. Nem láttam igazi kiutat. Azt a gondolatot, hogy Csabacsüdot bérbe adjam, s így segítsék magamon, s városba költözzem, teljesen elvetettem, hiszen negyvenéves fejjel nem lehet minden negyedik évben új egzisztenciát teremteni. Végül is eltökéltem magam, s hála jól

¹⁰¹ Az alföldi transzverzális (Alföldi-Fiume) vasút építése, amelynek létrejötté érdekében sokat agitált és dolgozott; e vasútépítő társaság elnöke is volt 1862-67 közt; 1869-ben megnyílt e vasút Nagyvárad-Eszék közti része.

¹⁰² Payerbach mellett a Semmering alján.

hangzó nevemnek, s az arra adott hitelnek, a gyapjúra jó üzletet kötöttem. Remélem, hogy Isten segítségével ezáltal egyenesbe jövök.

17. óta itt vagyok, az idő állandóan rossz, nem lehet dolgozni, takarmányból nincs egy szál sem. Mindezek ellenére kedvem nem rossz, hiszen nemsokára jobban kell menni a dolgoknak.

Montalembert „De l’avenir politique de l’Angleterre” című könyve néhány kellemes órát hozott. Igen, az angolok példáján okulhat az ember: a szabadságot meg kell tanulni, s az is megköveteli a maga áldozatát. A kontinensen is újra fel kéne támasztani a jogot - de ennek az a feltétele, hogy teljesítsük kötelességünket, szenvedélyeinket féken tartjuk, méltóságunkat megőrizzük. Jaj annak a népnek, amelyik minden erőszak előtt meghajlik.

Nagyon érdekes olvasmányom volt Kingsley „Two years ago” (Két évvel ezelőtt) című műve: apológia a cselekvő emberért.

Május 14. Ilka egészségi állapota miatt még most sem tudott ide utazni. A három gyereket magammal hoztam, Ágnes az anyjánál maradt. Szép, kellemes tavasz volt. Ilka felől is kedvező hírek érkeztek. Sokat vagyok a szabadban. Eötvös nyolc napot nálam töltött. Szabad estéimen Macaulay esszéit olvasom, amiket már 1845-ben egyszer elolvastam.

Augusztus 8. Ilka Ágnessel június 6-án hazajött, s meglehetősen jól érezte magát. A gazdaságban is jól mentek a dolgok, s boldog napjaim voltak, míg Ilka július 4-én Pestre nem ment, ahová én is elkísértem, hogy Gasteinbe mehessen a fürdőkúrára. Eleinte minden jól ment, s ha néha az apró gyerekekkel, akik közt Eötvös Mariska¹⁰³ is ott volt, kényelmetlenül is éreztem magam, azzal a gondolattal vigasztalódtam, hogy Ilka újult erővel érkezik majd haza augusztus végén. Milyen fájdalmas volt azonban a csalódásom, amikor megkaptam a hírt, hogy az előző évi rekedtsége újra erőt vett rajta. Azóta nincs egy nyugodt órám!

A mai nap Jeremias Gotthelf „Uli der Knecht” című könyvét olvastam, ami egy falu történetét ábrázolja, s ami valóságos népkönyv. Chambran „Le regime parlementaire en France” című Tocqueville és Montalembert szellemében írt könyve szintén élvezetes olvasmány volt a politika területéről.

A feleségemtől várok levelet. A mai postával nem jött.

1859

Július 31 . 57. augusztus 8-tól fogva eddig a tavaszig rossz idők jártak rám. Ilka 57. szeptember elején jött haza. Az őszön jobban volt, novemberben azonban újra jelentkezett a rekedtsége láz kíséretében. Később Edit, Ilona és Ervin megkapta a skarlátot. Balassát¹⁰⁴ el kellett hívni. Ilona élete vékony szálon függött: sikerült megmenteni, de nagyothalló lett.

Eközben pénzübeli és gazdálkodási nehézségeim voltak, amivel sokat küszködtem. Október végén fel kellett menni a városba. Ott vettem ki lakást, ahol Pepi elhunyt anyja lakott: egy sarokház a Tanácsház tér és a Kígyó utca találkozásánál.¹⁰⁵

¹⁰³ Eötvös Mariska (sz. 1851) Eötvös József leánya, később báró Plener Ernő (sz. 1841) i. L. T. T. nyugalmazott császári és királyi miniszter és a legfőbb közös állami számszék elnökének neje.

¹⁰⁴ Dr. Balassa János (1814-1868), egy. tanár, európai hírű magyar sebész.

¹⁰⁵ Jelenleg Kígyó utca 2.

November 4-én született Anna.¹⁰⁶ Nem sokkal ezután Ilka súlyosan megbetegedett. 1859. januárjában én is súlyosan megbetegedtem köszvényben. Nehéz idők voltak. Április végén mentünk le vidékre. Ilka jól volt.

Nagy érdeklődéssel figyeltük az olasz hadszíntér eseményeit.¹⁰⁷ Kezdetben teljesen reménytelen helyzetben lévőnek gondoltam Magyarországot, de amikor láttam, hogy Ausztria mennyire sikertelenül háborúzik, mennyire nem tud előnyös feltételek mellett egyezségeket kötni, s hogy milyen előkészületek történtek az adriai partraszállásra, s végül, hogy Napóleon a magyar emigrációval formai egyezséget kötött, az a meggyőződés kerekedett bennem felül, hogy az osztrák despotizmusnak vége lesz Magyarországon. A kétes villafrancai béke jobb belátásra térített minket.

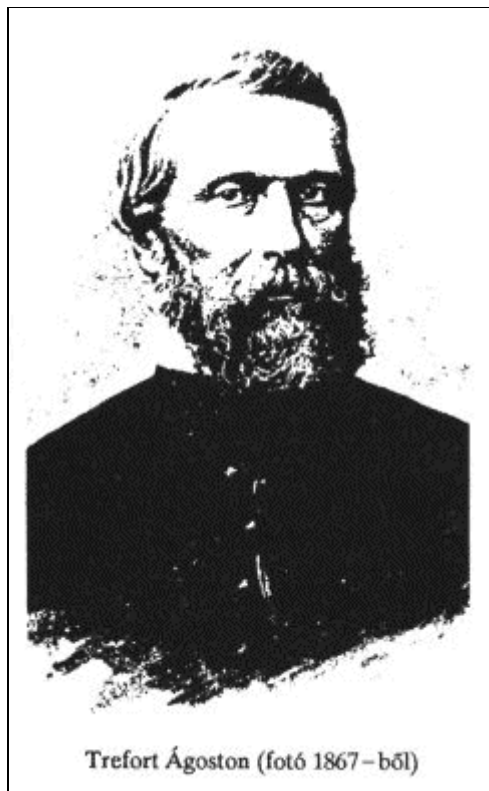
Ilonának Halit javasolták, így a nevelőnőjével hétfőn odautazott. A feleségem Bécsig elkísérte őket. Július 10-től ezért egyedül vagyok a kisebb gyerekekkel Csabacsüdön. Ilka Ágnessel és Edittel Brühlben van Csáky grófnőnél.

Az aratásnak vége. A hőség túl nagy, a gabonában sok kárt okozott, semmi remény tisztességes árakra. Valóban nem tudom, hogyan tudnám még pénzübeli dolgaimat rendbehozni. Irodalmi tekintetben pária vagyok. Az elmúlt évben még járattam a „Revue des deux mondes”-ot is, most már csak a Pester Lloydot. Erről az élvezetről is le kell mondanom. A könyvek nagyon hiányoznak. Egyetlen olvasmányom most W. Irving „Washington’s Geschichte” című könyve. Maga a könyv egyáltalán nem érdekes. Milyen kisserű az angol-amerikai háború a maiakhoz képest! Gonosz idők járnak, amik a háborúknak még nagyobb teret adnak.

Napjában két alkalommal tanulok Ervinnel. Jól tanul, különösen az írásban ér el szép eredményeket.

Augusztus 7. Nagyon magányosan élek mostanában.

A könyvek nagyon hiányoznak, de ennek a nélkülözésnek is meg kell lenni, mivel arról van szó, hogy ezekben a nagyon restriktív időkben fenn tudjunk maradni. Ilka jól van. A hőség nehezen viselhető, már a negyedik hete 28 és 30 fok között van.

Trefort Ágoston (fotó 1867-ből)

¹⁰⁶ 1858-ban született, később Pott Konstantin (1842-1908) császári és királyi ellentengernagy második neje.

¹⁰⁷ Cavour 1857. táján az olasz egység kérdését ismét a felszínre hozván, csíráját vetette el az olasz-osztrák háborúnak, amely 1859. április 29-én tört ki. III. Napóleon segítette az olaszokat. A Magenta és a Solferino melletti osztrák vereségek után július 11-én megkötötték a villafrancai ideiglenes békét, amelyben Ausztria Lombardiáról a Mincio folyóig lemond. Utána 1859. november 10-én a zürichi végleges béke következett.

A fordító megjegyzései

Trefort Ágoston 1856-tól 1859-ig terjedő időben írta meg az önéletrajzát Csabacsüdön a fia számára, hogy abból ismerhesse meg a család történetét. Ez a kézirat sokáig ismeretlen helyen lapult a család irattárában, míg Trefort Ágoston leánya, Trefort Edit, özvegy gróf Batthyány Ferencné 1916-ban a Trefort Ágoston által hátrahagyott családi iratok rendezgetése közben fel nem lelte. Az önéletrajzi feljegyzéseket Trefort Ágoston egy kulccsal záródó könyvbe írta, amit leánya, Trefort Edit, főleg a Trefort Ágoston feleségének betegségére és a család akkori rossz anyagi körülményeire utaló egészen személyes bejegyzések miatt a kezéből kiadni nem akart, ám még 1916 tavaszán egy írónőnek ezt az önéletrajzot az említett részek kihagyásával lediktálta, aki is két példányt készített belőle, hogy az egyébként értékes feljegyzések az utókor számára el ne vesszenek. A két példány egyikét átadta unokaöccsének, Trefort Ágoston unokájának, báró Szalay Gábornak, aki a kapott kéziratot újfent, már saját kezűleg gyermekei számára átmásolta, miközben az önéletrajz szövegébe illesztve magyarázó jegyzeteket fűzött az abban előforduló személyekhez és eseményekhez, közölte a német nyelven megnevezett magyarországi helységnevek magyar megfelelőjét és az önéletrajzban szereplő személyek névmutatóját.

Ez a fordítás az özvegy gróf Batthyány Ferencné által lediktált kéziratból, illetőleg a báró Szalay Gábor által lemásolt kéziratból a kettő egybevetésével készült. A fordításhoz illeszkedik a szöveg tördelése és interpunkciója, utóbbi munka javarészét Csorba Csaba végezte el.

Fordítás közben arra is figyelemmel voltunk, hogy az önéletírás kissé szabadosabb és pongyolább, illetve a dolgok természetéből fakadóan bizalmasabb fogalmazását a magyar fordításban árnyaltan érzékeltessük: természetesen a fordítás során szinte a szóról szóra való megfeleltetés fordítói eljárását követtük.

Barsi János

A szerkesztő utószava

Trefort Ágoston (1817-1888) életműve a magyar kultúrtörténet különleges értékei közé tartozik. Csak szégyenkezve gondolhattunk arra az időszakra (az elmúlt néhány évtizedre), amikor a sátoraljaújhelyi gimnázium nem ápolhatta olyan egykori diákjainak emlékét, mint Trefort Ágoston és gr. Andrássy Gyula.

Trefort halálának századik évfordulója készítetett arra, hogy szerbe-számba vegyem hagyatékát, különös tekintettel kiadatlan írásaira. Különösen az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, ill. a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában található önéletrajza keltette fel a figyelmemet s elhatároztam, hogy mindent megteszek kiadása érdekében. Több évi előkészület után végre most kínálkozott erre lehetőség.

Csak sajnálhatjuk, hogy az eredeti önéletrajz nem maradt meg, s kegyeleti és egyéb okokból a fennmaradt másolatok nem teljesek, leíróik szándékosan elhagytak belőle részeket. Azonban ami megmaradt így is érdekes, figyelemreméltó kordokumentum.

Az önéletrajz németül íródott. Trefort német származású, anyanyelve német, s ezt a nyelvet használta magánjellegű feljegyzéseiben, a családon belül, s jellemző, hogy negyvenedik évében kezdett önéletrajzi feljegyzéseit, amelyet családtagjai számára készített, szintén német nyelven vetette papírra. Az 1860-as évektől vált át a németről egyértelműen magyarra, családtagjaihoz írt levelei is ekkor már magyar nyelvűek. A magyar és a német nyelv mellett kitűnően ismeri a latint, az angolt, a szlovákot és a franciát is. Ifjú éveitől késő öregkoráig sokat utazgatva Európában jól kamatoztatja nyelvismeretét. Számára természetes, hogy a kor európai tudományossága és irodalma fontosabb műveit eredetiben olvassa.

A politikában a Széchényi-Deák-Eötvös névvel fémjelezhető vonalhoz tartozik. A reformok s nem a forradalom híve.

1848-ban Eötvös Józseffel együtt önkéntes száműzetésbe vonult külföldön, amikor látta, hogy lehetetlenné válik a királyi udvarral való megegyezés.

Az abszolutizmustól elhatárolja magát. Naplója jól tükrözi akkori tevékenységét: gazdálkodik és olvas, művelődik. Energiák feszülnek az érett, tapasztalt emberben, de nincs lehetősége arra, hogy eszméit, ötleteit megvalósítsa. Az, hogy az 1850-es évek második felében önéletrajzot ír, némileg pótcselekvésnek is felfogható. Napi foglalatosságait jellemzően illusztrálja egyik levelének részlete: „Én egy lépést sem mentem ki a szobából, írtam, olvastam és szivaroztam egész nap... ma kimentem délelőtt egy órára, megnéztem a béreseket kik trágyát hordtak, néztem a szecskavágót s meglátogattam a bárányokat...” (1856) Nem véletlen, hogy 1859-ben abbahagyja, s nem is folytatja feljegyzéseit. Felgyorsulnak az események, s nincs többé ideje arra, hogy asztalhoz üljön, s élete folyásának eseményeit naplószerűen papírra vesse.

1860-ban egyik szervezője a Békés megyei Gazdasági Egyesületnek. A maga birtokán, Csabacsüdön kevés tőkével is szép gazdasági eredményeket ér el.

A politikai élet szabadabbá válása számára is fordulatot hoz: 1860-ban Békés megye alispánjává választják, majd országgyűlési képviselő lesz. A parlament azonban nem lett hosszú életű.

Birtokán komoly gazdasági nehézségei támadnak, eladósodik. Figyelme ekkor a vasút felé fordul. Az alföldi vasúthálózat megépítésében látja ezen országrész fejlődésének zálogát. Az 1860-as éveket nagyrészt a vasút ügyének szenteli.

A kiegyezés előtt ismét képviselő lesz. Továbbra is az alföldi vasút ügye foglalkoztatja leginkább, érdekében fáradhatatlanul szervez. Nem vágyik más magas állásra, mint írja Edit lányának: „... nálam is keresnek már az emberek hivatalokat, s teljességgel nem akarják hinni, hogy én nem leszek valami nagy úr. Már békési főispánt is csináltak belőlem. Valóban, csak az hibáznék még nekem...”(1867)

1867-ben a vallás- és közoktatásügy minisztere az Andrássy-kormányban br. Eötvös József lett, aki Trefort sógora és meghitt barátja fiatal kora óta. A művelődés nagy eszményeinek megvalósításához, amiért mindketten lelkesedtek, alig kezdett hozzá, amikor elragadta 1871-ben a halál. Miniszterségének éve alatt így is nagyot, maradandót alkotott.

A közgazdasággal, mezőgazdasággal, közlekedéssel foglalkozó Trefortnak művelődési kérdésekben is olyan tekintélye volt, hogy Andrássy rögtön őt kínálta meg Eötvös elárvult miniszteri helyével. Ő azonban a következő mondattal utasította el akkor (emlékezete szerint) a megtisztelő ajánlatot: „Nem tartottam illőnek, hogy szegény Pepi (Eötvös beceneve) még ki sem hűlt miniszteri székébe én üljek bele.” Sőt nem fogadta el a közlekedési tárcát sem Gorove miniszter lemondása után.

1872-ben a kultuszminiszterré kinevezett Pauler Tivadar az igazságügy élére távozott, s ekkor már engedett Trefort az ismételt felkérésnek. Haláláig, 1888-ig, tizenhat éven át - több kormánynak - volt megszakítás nélkül vallás- és közoktatásügyi minisztere.

Szász Károly mint minisztert a következőképpen jellemezte: „Trefort miniszterségének jellemvonása az egyetemesség, vagyis óriási reszortjának minden ágára egyenlő tevékenységgel való kiterjeszkedés... Trefort közoktatásügyi politikája: egyszerre, együttesen s párhuzamosan fejleszteni a közoktatás minden ágát, minden fokozaton...” A népiskolai törvény Eötvös alkotása, de Trefort idejében teljesedett ki. Népiskolák százai épültek, különösen sok az elmaradott nemzeti vidékeken, azzal a nem titkolt céllal, hogy elősegítsék a magyar nyelv tanulását. Különösen sokat tett a lányok oktatásának fejlesztéséért, azonos szintre akarva hozni nevelésüket a fiúkéval. Nem kis gondot fordított a tanítóképzésre is. Az ipari szakoktatás kifejlesztése egyértelműen Trefort érdeme. Nem kis nehézségek árán sikerült keresztülvinnie (egy évtizedbe telt) a középiskolai törvényt (1883). A felsőoktatást ő emelte európai színvonalra; nem utolsó sorban egyetemi épületek egész sorának felépítése fűződik a nevéhez. Miniszterségének kezdetén nyílt meg a kolozsvári egyetem. Tervezett más vidéki egyetemet is (Pozsonyba, Szegedre vagy Kassára).

A rabbiképző intézet létesítése csakúgy neki köszönhető, mint a Zeneakadémia, amelynek élére Liszt Ferencet állította. Sokat köszönhet neki a műemlékvédelem (a kassai dóm, a budai Mátyás-templom, a visegrádi és vajdahunyadi vár restaurálása a legkiemelkedőbb példák).

Hosszan sorolhatnánk még munkássága jelentősebb eredményeit, de terjedelmi okokból ettől el kell tekintenünk. A részletek iránt érdeklődők jó tájékoztatást kapnak Mann Miklós Trefort-monográfiájából.

Kiemelkedő szervezője, menedzsere volt a művelődés- és egyházügynek, mintaszerű rendet és fegyelmet tartó puritán hivatalnok, s mindemellett életvidám, kedves, szeretetreméltó ember. Miniszterként szíven viselte minden hivatalnokának s a hozzá forduló panaszosoknak gondját, baját. Nemigen tudott a kéréseknek ellenállni, kit tanáccsal, kit - ha kellett - pénzzel támogattott. Jellemző, hogy külföldi útjának tapasztalatairól rendszeresen beszámolt hivatalnok-

kollégáinak. Az utazást még utolsó éveiben is fontos ismeretszerzési forrásnak tartotta. Útjai nem protokoll-utak voltak, „rangrejtve” járta Európát, így többet láthatott.

Kortársai feljegyezték róla, hogy rendkívül művelt ember volt, érdeklődése szerteágazó. Olvasottsága bámulatra méltó. Mivel sokszor gyötörte álmatlanság, az éjszakákat is olvasásra fordította. A Nemzeti Kaszinó könyvtára egyik legszorgalmasabb olvasójának számított. Még miniszterként is szabad vasárnap délelőtti óráit ott töltötte - olvasással.

Sokat adott a szép, olvasható írásra. Miniszter korában is mondogatta, hogy a nevünket úgy kell aláírni, hogy más is elolvashassa.

1841-ben lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. 1867-ben tiszteleti taggá, 1885-ben az Akadémia elnökévé választották. A Kisfaludy Társaságnak alapító tagja.

Veje, Szalay Imre Trefort Ágostont, az embert röviden a következőképpen írta le: „alacsony, izmos termetű ülő, erélyes tartású feje, kissé erős, hajlott orra, magas, nyílt homloka, ősz hajától és szakállától pompásan elütő, ragyogó sötétbarna szeme hű tükre volt szeretetreméltó - ártatlan tréfára szívesen hajló - alapjában igazi franciás könnyűvérű kedélyének, mely alatt ez az óriási olvasottságú, finom műveltségű, magas látókörű és emberismeretben gazdag férfiú mélyen érző szívet rejtett. Áldozatkész, szeretetteljes, gyengéd családapa és barát volt...”

Szeretném, ha ez a kis kiadvány közelebb hozná a mai kor emberéhez a múlt század korszerű jelentőségű magyar művelődéspolitikusa alakját, hogy erőt merítsünk igaz emberségéből, tisztességéből, hitéből.

Csorba Csaba

Válogatott irodalom

Mann Miklós: Trefort Ágoston élete és működése. Bp. 1982.

Szász Károly: Trefort Ágoston. Bp. 1886.

Szalay Imre: Visszaemlékezés Trefort Ágostonra. Bp. 1909.

Berzeviczy Albert: Trefort Ágoston emlékezete. Bp. 1917.

Trefort Ágoston nyomtatásban megjelent kötetes művei

Bankügy. Pest, 1842.

Simonyi Lajos és Trefort Ágoston 1861. máj. 22. tartott országgyűlési beszédei. Pest, 1861.

Emlékbeszéd Fellmerayer J. Fülöp felett. Pest, 1863.

Előterjesztése a gazdasági tanintézetek fejlődése és állásáról. Bp. 1878.

Két beszéd és harmadik beszéde a választások után Zalaegerszegen és Sopronban. Bp. 1881.

Emlékbeszéd és tanulmányok. Bp. 1881.

Kisebb dolgozatok az irodalom, közgazdaság és politika köréből. Bp. 1882.

A felsőház reformjáról. Bp. 1882. (kny. Budapesti Szemle)

Eötvös József „XIX. század uralkodó eszméi” c. munkájáról. Bp. 1883.

Emlékbeszéd Mignet F. felett. Bp. 1885.

Emlékbeszéd Thiers Lajos felett. Bp. 1885.

Emlékbeszéd Guizot F. felett. Bp. 1885.

Emlékbeszéd Lónyay Menyhért felett. Bp. 1885.

Újabb emlékbeszéd és tanulmányok. Bp. 1887.

Beszédek és levelek. Bp. 1888.

Emlékbeszéd Lukács Móricz felett. Győr, 1888.

Szemelvények emlékbeszédeiből. Bp. 1888.

